

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra etiky, psychologie a charitativní práce

Diplomová práce

Etická dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování

Vedoucí práce: doc. PhDr. David Urban, Ph. D.

Autor práce: Bc. Iva Vošahlíková, DiS.

Studijní obor: Etika v sociální práci

Ročník: II.

2020

Diplomová práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

26. 4. 2020

.....

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce panu doc. PhDr. Davidu Urbanovi, Ph. D. za metodické vedení práce a jeho ochotu. Rovněž děkuji panu doc. Jakubu Sirovátkovi, Dr. phil. za cenné rady a připomínky. Rovněž děkuji rodině za trpělivost.

Obsah:

Úvod	6
1 Sociální práce s dětmi s poruchami chování	8
1.1 Sociální práce	8
1.2 Sociální pracovník a jeho role v multidisciplinárním týmu	11
1.3 Poruchy chování	12
1.4 Systém péče o děti s poruchami chování	16
1.4.1 Legislativní vymezení pro práci s dětmi s poruchami chování	16
1.4.2 Zařízení pro děti s poruchami chování	20
2 Etická dilemata	22
2. 1 Etika a etické kodexy	22
2.2 Etická dilemata v sociální práci	26
2.3 Etické principy	29
2.4 Etické teorie	30
3 Dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování	40
3.1 Výchovný ústav, středisko výchovné péče, střední škola a školní jídelna Černovice	40
3.1.1 Historie zařízení	40
3.1.2 Současnost zařízení	41
3.1.3 Profil dívky umístěné v zařízení	42
3.2 Příklady řešení konkrétních etických dilemat	47
3.2.1 Kazuistika dívky	50
3. 2. 2 Pojmenování klíčových etických dilemat	57

4 Analýza vybraných dilemat z pohledu utilitarismu	65
4.1 Odebrat či neodebrat Petře Petrušku?	67
4.2 Podporovat Petru v partnerských vztazích, či ji podporovat v životě singl, respektive v životě matky samoživitelky?	72
Závěr	75
Seznam použitých zdrojů	79
Abstrakt	83
Abstract	84

Úvod

Pracuji jako sociální pracovníce v zařízení pro děti s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou, které trpí poruchami chování. Specifikem Výchovného ústavu, střediska výchovné péče, střední školy a školní jídelny Černovice (dále jen VÚ Černovice) je péče o nezletilé těhotné dívky a nezletilé matky s dětmi. Spojení těchto dvou skutečností, tj. dětí s poruchami chování a jejich péče o svoje děti, vyvolává každodenní situace, kdy pracovníci musí hledat řešení s ohledem na nejlepší zájem dítěte.

Cílovou skupinou jsou mnohdy i děti psychicky nezralé, agresivní, s psychiatrickou anamnézou, bývalí nebo současní uživatelé drog, agresivní klienti, psychicky nezralí, mentálně postižení. Rozhodování sociálního pracovníka tak často není jednoduché, musí volit variantu, která přinese optimální řešení.

Cílem diplomové práce je na základě teoreticky formulovaných etických dilemat, principů a teorií popsat etická dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování a na základě jedné z etických teorií, utilitarismu, ukázat možnosti řešení dilematických situací v praxi.

V první kapitole se zaměřuji na sociální práci s dětmi s poruchami chování, sociální práci, roli sociálního pracovníka v multidisciplinárním týmu, dále píšu o poruchách chování. Následně se věnuji systému péče o děti s poruchami chování, včetně legislativního vymezení a popisu zařízení pro děti s poruchami chování.

Ve druhé kapitole se soustřeďuji na etická dilemata ve spojení s etickými kodexy, principy a teoriemi. Etické teorie jsou v práci uvedeny dvakrát. Nejprve se s nimi seznámíme teoreticky a v poslední kapitole přispějí k řešení konkrétních etických dilemat.

Ve třetí kapitole se věnuji dilematům při sociální práci s dětmi s poruchami chování, charakterizují konkrétní zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy jmenovanému v úvodu. Zmiňuji jak historii tohoto školského zařízení, které v roce 2018 oslavilo 60 let od svého vzniku, tak i jeho současnost. Nezbytnou součástí je profil dívky umístěné v zařízení, která dokresluje cílovou skupinu.

Následující kapitola je věnována dilematickým situacím, které řeší pracovníci školského zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy a v dalších odstavcích stručně popisují dilemata, se kterými se při sociální práci s dívkami s poruchami chování nejčastěji setkáváme.

Závěrečnou kapitolou diplomové práce je případ klientky Petry B., která byla do zařízení přijata jako těhotná patnáctiletá dívka s mentálním hendikepem, neměla ukončenou povinnou školní docházku, narodila se jí dcera, o kterou pečovala v podmínkách školského zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu. Po ukončení soudem nařízené ústavní výchovy setrvala dobrovolně i s dcerou v zařízení z důvodu dokončení vzdělávání. Následně byla soudem omezena ve svéprávnosti a v rodičovské odpovědnosti, čímž byl zásadním způsobem změněn její dosavadní život a hrozilo, že dojde k umístění dcery do náhradní rodinné péče, protože dle rozsudku Petra nemůže o dceru osobně pečovat bez pomoci další dospělé a plně svéprávné osoby.

Z uvedené kazuistiky byla vybrána dilemata, která vyplynula z průběhu sociální práce s uvedenou klientkou a poté i její dcerou. Dvě z dilemat byla poté zpracována dle jedné z etických teorií, a to utilitarismu.

Během vypracovávání diplomové práce jsem čerpala z odborné literatury se zaměřením na sociální práci, poruchy chování a etiku. Dále jsem čerpala z odborných časopisů, internetových zdrojů a cizojazyčné literatury. Tyto zdroje jsou doplněny zákonnými normami, které jsou při sociální práci s dětmi s poruchami chování využívány.

1 Sociální práce s dětmi s poruchami chování

V první kapitole této diplomové práce se zabývám sociální prací s dětmi s poruchami chování. Vysvětlím, co je sociální práce a zmíním se o roli sociálního pracovníka v multidisciplinárním týmu. Důležitou částí první kapitoly je „představení“ cílové skupiny, se kterou pracuji, tj. děti s poruchami chování. Na to navazuje systém péče o děti s poruchami chování, zařízení, ve kterých děti s poruchami chování pobývají a legislativní vymezení pro práci s dětmi s poruchami chování.

1.1 Sociální práce

Definice, které se snaží vymezit obsah pojetí sociální práce je více, liší se v závislosti na teoretickém nebo kulturním klimatu ve společnosti. Dříve byla sociální práce vyjádřena jednoduše, např. „to, co dělají sociální pracovníci“, nebo „to, co jiní, např. zdravotní sestry, lékaři, policie atd. – nedělají“. Sociální pracovník je pomáhající profese, který se při své práci neobejde bez znalostí z různých oblastí života člověka a oborů, např. psychologie, sociologie, pedagogiky atd.¹

Zatímco v pokrokovějších společnostech v Americe a Evropě je sociální práce vnímána jako „odborné působení na účastníky problematických sociálních interakcí s cílem dosáhnout jejich vzájemného přizpůsobení a zmírnění problematickosti jejich interakce“, je sociální práce v Česku zaměřena na „důsledky vzniklých problémů a řeší je na straně klientů“. Nedostatečně jsou řešeny podmínky v prostředí života klienta ani příčiny problematických situací.²

Mezi profese, které se zabývají prací s lidmi, tj. pomáhající obory, patří psychologové, lékaři, psychiatři, právníci, pedagogové, vychovatelé, ošetřovatelé, pečovatelé, ale také faráři, soudci, vyšetřovatelé, policisté. Vzhledem k tomu by bylo možná vhodné, aby výkon služeb spojených s poskytováním různých sociálních služeb koordinovali přímo sociální pracovníci.³

¹ Srov. NAVRÁTIL, P.: Vybrané teorie sociální práce. In. MATOUŠEK, O. et al. *Základy sociální práce*. s. 184

² Srov. JANEBOVÁ, R. a kol.: Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. In. *Sociální práce*, č. 4/2013, s. 68

³ Srov. MUSIL, L.: „ráda bych Vám pomohla, ale...“; s. 14-15

Sociální pracovník zaujímá více rolí. Práci vykonává na základě práv a povinností daných zákonem, zaměstnavatelem a profesí sociálního pracovníka. Zasahuje do života klienta, proto je nutné, aby byla jeho funkce jasně definována. Po stránce profesní je definována standardy jednání, po stránce morální vychází z toho, že pracuje s jednotlivými klienty a zasahuje do jejich života, po stránce sociální, protože sociální pracovník je občan, který může přispět k obecnému blahu více než ostatní, procedurální stránka zase určuje pravidla daná zaměstnavatelem, podle kterých má sociální pracovník postupovat.⁴

Historický vývoj sociální práce s sebou nese několik fází:⁵

Fáze diagnostického přístupu – jedná se o tradiční přístup vycházející z medicíny. Tato fáze očekává od sociálního pracovníka, že je osoba stojící mimo proces, na který působí a který ovlivňuje. Sociální pracovník odděluje svoje profesní rozhodování od osobního Já.

Fáze funkcionálního přístupu – předpokládá empatické cítění vůči klientovi a jasné poslání sociální práce.

Nevýhodou těchto dvou přístupů je nerovný vztah mezi pracovníkem a klientem. Vychází z toho, že pracovník jako expert rozumí situaci lépe, zároveň se ho přímo netýká, takže zaujímá neutrální postoj.

Fáze interpretačního přístupu – zájem o osobu se mění v zájem o proces. Jedná se o dynamický vztah zúčastněných, kteří na sebe navzájem působí a ovlivňují se. Hraje zde velkou roli empatie.

Fáze sociálního přístupu – přináší jiný pohled na situaci klienta, využívá různé informace z ostatních oblastí, jako je psychologie, sociologie atd.⁶

V současném pojetí je sociální práce spojena s pojmem „sociální fungování.“ Pak může znít definice sociální práce takto:

1. „Pomáhá jednotlivcům a sociálním systémům zlepšovat jejich sociální fungování a měnit sociální podmínky tak, aby chránily tyto jednotlivce a systémy před potížemi ve fungování.“

⁴ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 71

⁵ Srov. ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat*, s. 109–112

⁶ Srov. Tamtéž s. 109-112

2. „Cílem sociální práce je podpora sociálního fungování klienta v situaci, kde je taková potřeba buď skupinově, nebo individuálně vnímána a vyjádřena. Sociální práce se profesionálně zajímá lidskými vztahy v souvislosti s výkonem sociálních rolí.“

3. „Sociální práce je profesionální aktivita zaměřená na pomáhání jednotlivcům, skupinám či komunitám zlepšit nebo obnovit jejich schopnost sociálního fungování a na tvorbu společenských podmínek příznivých pro tento cíl.“⁷

Z výše uvedených definic sociální práce vyplývá, že v Česku neexistuje jednotná definice sociální práce, ale několik pestrých verzí. Ne všechny jsou zcela vyhovující. Možnou změnu snad přinese připravovaný zákon o sociálních pracovnících.⁸

Sociální práce obsahuje znaky jedinečnosti, kdy přistupujeme ke každému klientovi specifickým způsobem a znaky komplexnosti, kdy pomáháme klientovi řešit jeho situaci z uceleného pohledu, tj. po stránce ekonomické, psychologické, zdravotní, právní, pedagogické...⁹

Posláním sociální práce je vedení rozhovoru mezi tím, co vyžaduje společnost ve svých pravidlech a na druhou stranu tím, co očekává klient. Je to interakce dvou rovnocenných partnerů. Smyslem práce sociálního pracovníka je zprostředkovat informace mezi pravidly společnosti a míněním klienta.¹⁰

Sociální práce je legislativně upravena samostatným zákonem z roku 2006, kdy vstoupil v platnost zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb., který obsahuje podmínky pro poskytování sociálních služeb osobám v nepříznivých sociálních situacích. Obsahuje požadavky na výkon povolání sociálního pracovníka nejen v sociálních službách, ale také v sociálně-právní ochraně dětí, ve školách a školských zařízeních, u poskytovatelů zdravotních služeb, ve věznicích atd.

Další zákony související se sociální prací jsou zákony č. 111/2006 o pomoci v hmotné nouzi, dále č. 110/2006 o životním a existenčním minimu. Další zákony související s prací sociálního pracovníka ve školském zařízení ústavní výchovy při práci s dětmi s poruchami chování uvádím v kapitole 1.4.1.

⁷ Srov. NAVRÁTIL, P.: Vybrané teorie sociální práce. In. MATOUŠEK, O. et al. *Základy sociální práce*. s. 184

⁸ Srov. JANEBOVÁ, R. a kol.: Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. In. *Sociální práce*, č. 4/2013, s. 80

⁹ Srov. MAHROVÁ, G., VENGLÁŘOVÁ, M.: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*, s. 9

¹⁰ Srov. ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat*, s. 25

1.2 Sociální pracovník a jeho role v multidisciplinárním týmu

Jak už bylo uvedeno výše, sociální práce hraničí s řadou dalších praktických disciplín, které se zabývají životem člověka a zaujímá mezi nimi samostatné postavení, přestože s ostatními disciplínami sdílí řadu poznatků a postupů. Její odlišení však spočívá v důrazu na sociální fungování klienta. Sociální pracovník pohlíží na klienta jako na někoho, kdo existuje v prostředí a musí zvládnout jeho nároky. Úkolem sociálního pracovníka je tedy podpora a pomoc při obnově či získání takových dovedností, které klientovi umožní zvládat požadavky prostředí.¹¹

Sociální pracovníci, pokud mají naplnit svoje poslání, musí spojit nejen své klienty zpět s komunitou, ale v rámci řešení sociálních problémů musí spojovat ostatní odborníky do multidisciplinárního týmu a zabezpečit vzájemnou komunikaci. Není rozhodující, kdo tým vede, ale zda je funkční.¹²

Součástí multidisciplinárního týmu v zařízení pro výkon ústavní výchovy, kde se nacházejí děti s poruchami chování, psychiatrickým zatížením atd. je samozřejmě i praktický lékař, který může doporučit následně pacienta do péče dalších odvětví medicíny. Dnes je již samozřejmostí poskytování pomoci ze strany psychologa, psychiatra, terapeutů, kteří mu mohou společně nabídnout širokou škálu služeb. Do multidisciplinárního týmu patří rovněž neprofesionálové, tedy rodina klienta a jeho blízcí. Jsou důležitou součástí širšího týmu, neboť klienta ovlivňují, a to buď pozitivně, či negativně, se znova zařazením do společenského života.¹³

Sociální práce samozřejmě obsahuje administrativní činnosti, jako je vedení spisové dokumentace, komunikace s rodiči, sociálními pracovníky OSPOD v místě bydliště dětí a se soudy, popř. školou, nemocnicí, policií, probační a mediační službou atd. Důležitá je koordinace činností odborníků, kteří se dítěti věnují. Nejdůležitější je však přímá sociální práce s klientem. V některých organizacích se od sociálního pracovníka očekává, že bude na straně klienta svým srdcem a ke své roli bude přistupovat jako k altruistickému nebo filantropickému poslání.¹⁴

¹¹ Srov. NAVRÁTIL, P.: Vybrané teorie sociální práce. In. MATOUŠEK, O. et al. *Základy sociální práce*. s. 192

¹² Srov. HANUŠ, P.: Kdo je sociální pracovník a proč by měl být vzdělaný. In. *Sociální práce*, č. 1/2007, s. 5

¹³ Srov. MAHROVÁ, G., VENGLÁŘOVÁ, M.: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*, s. 60–63

¹⁴ Srov. MUSIL, L.: Kvalifikovaný sociální pracovník je schopen s klientem samostatně pracovat. In. *Sociální práce*, č. 1/2007, s. 7–8

Sociální pracovník má komplexně posuzovat situaci klienta, kterou vnímá jako řetězec vzájemně „propletených“ problémů a potíží různého druhu (zdravotních, osobnostních, právních, ekonomických, vztahových atd.), které klientovi brání zvládnout jeho životní úkoly. Má umět zvolit vhodný přístup k intervenci a naplánovat její postup.¹⁵

Z výše uvedeného vyplývá, že sociální pracovník má v multidisciplinárním týmu důležité postavení. Pomoc se sociálním fungováním klientům, ať je to v zařízení ústavní péče, v sociálních službách nebo v občanské poradně, vyžaduje další odborné znalosti a dovednosti. Neustálé probíhající změny ve společnosti nutí sociální pracovníky získávat nové znalosti a dovednosti. Objevují se nové sociální problémy, anebo staré v nových podobách.

Je proto třeba znát teoretická východiska pro sociální práci a také možnosti řešení té které konkrétní situace. V praxi je třeba využívat teoretických znalostí tak, aby bylo klientovi pomoheno s ohledem na jeho individualitu. Neexistuje žádné univerzální řešení, teoretická vybavenost však přispívá ke správnému uchopení problému klienta a adekvátní reakci při jeho řešení.

1.3 Poruchy chování

Poruchy chování jsou odchylky v oblasti socializace, kdy osoba nedokáže respektovat normy chování, které odpovídají jeho věku, popř. rozumovým schopnostem. Normy chápe, ale odmítá je přijmout nebo se jimi řídit. Patří sem i neschopnost udržovat sociální vztahy na odpovídající úrovni a bývá spojená s porušováním práv ostatních a může být provázena agresivitou. V dětském věku nemusí být poruchy chování trvalé, ale mohou předznamenávat možné poruchy osobnosti v dalším věku.¹⁶

¹⁵ Srov. MUSIL, L.: Kvalifikovaný sociální pracovník je schopen s klientem samostatně pracovat. In. *Sociální práce*, č. 1/2007, s. 8

¹⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 274

Takové chování je závažnější než klasická dětská „nezbednost“ nebo rebelantství. Porucha chování se může sloučit s negativním psychosociálním prostředím, které zahrnuje například neuspokojivé rodinné vztahy, neúspěchy ve škole atd. Určit diagnózu porucha chování není jednoduché, neboť ojedinělé výkyvy v chování, ať disociálního charakteru nebo s prvky kriminality nejsou důvodem pro určení této diagnózy.¹⁷

Mezi faktory, které zvyšují riziko rozvoje poruch chování, patří: osobnostní faktory – genetická výbava, porucha centrální nervové soustavy, nižší inteligence. Důležitým faktorem je sociální prostředí. V případě života v nevhodném a nepodnětném prostředí může dítě získávat špatný vzor nápodobou poruchového chování. Dále se může jednat o různé sociální skupiny, které mají negativní vliv na všestranný rozvoj jedince, například nevhodná parta. Pokud se ale dítě cítí dobře ve „své“ rodině, nehledá „rodinu“ jinou.¹⁸

Lidská společnost se dělí na primární, sekundární a totální a každá z nich má význam pro formování charakteru jedince. Mezi primární patří jednoznačně rodina, kde dochází k bezprostředním vztahům mezi jejími členy. Sekundární skupiny, jak již název napovídá, mají „druhotný“ vliv na socializaci člověka. Jde o skupiny uměle vytvořené, například školní třída. Do skupiny referenční můžeme zařadit např. partu. Členové referenční skupiny se snaží navzájem „vyrovnat“. Způsob jednání a hodnotový žebříček skupiny silně ovlivňuje formování charakteru jedince. Třetí formou jsou totální instituce, kam můžeme zařadit např. vězení (nebo třeba výchovný ústav). I tato skupina ovlivňuje socializaci jedince a výrazně se zapíše do jeho dalšího života.¹⁹

Rodina je základem následných sociálních vztahů. S tím souvisí i rodinné prostředí, kdy rodič může být anomální osobnost, tj. není schopen dostatečně plnit svou rodičovskou roli. Větší riziko představuje i neúplná rodina, kdy pro osamělého rodiče je jeho role náročná a není zárukou podpory potřebných vzorců chování. Ale ani úplná rodina není zárukou bezproblémového chování dětí. Taková rodina funguje pouze formálně, ve skutečnosti však nedokáže dítěti vymezit potřebné hodnoty a normy chování, dítě není citově přijímáno, neumí se orientovat v základních pravidlech společnosti. Dalším faktorem může být to, že se dítě nudí, nemá dostatek životního smyslu a cíle. Pokud smysluplně využívá volný čas, pak to na jeho vývoj působí

¹⁷ Srov. MAHROVÁ, G., VENGLÁŘOVÁ, M.: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*, s. 91

¹⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 274–287

¹⁹ Srov. JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*, s. 77-78

pozitivně. Stejně tak může negativně působit na rozvoj poruch chování i životní prostředí.²⁰

Při čtení odborné literatury jsem se setkala s různým členěním poruch chování dle různých odborníků a autorů, jak je zmíněno v následujících odstavcích.

Mezi základní poruchy chování v dětském věku patří:

- Lhaní
- Útěky a toulání
- Krádeže
- Agresivní poruchy chování včetně šikany.²¹

Poruchy chování jsou charakterizovány opakujícím se a trvalým projevem disociálního, agresivního a vzdorovitého chování v takovém rozsahu, že dochází k porušování sociálního očekávání přiměřeně věku a nejedná se o dětskou rozpustilost nebo rebelství v dospívání. Poruchy chování jsou často spojeny s nepříznivým psychosociálním prostředím, kam lze zahrnout i narušené vztahy v rodině a problémy ve škole.²²

S pojmem poruchy chování souvisí pojem rizikové chování. Jedná se o „chování, v jehož důsledku dochází k prokazatelnému nárůstu zdravotních, sociálních, výchovných a dalších rizik pro jednotlivce nebo společnost“.²³

Patří sem:

- Agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové faktory
- Záškoláctví
- Závislostní chování, užívání všech návykových látek, netolismus, gamgling
- Rizikové sporty a rizikové chování v dopravě, prevence úrazů
- Spektrum poruch příjmu potravy
- Negativní působení sekt
- Sexuální rizikové chování.

Do této skupiny lze zařadit ještě tzv. „delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům“, kam patří vandalismus, sprejerství a další trestné činy a přečiny.²⁴

²⁰ Srov. JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*, 77-78

²¹ Srov. Tamtéž, s. 78

²² Srov. MAHROVÁ, G., VENGLÁŘOVÁ, M.: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*, s. 91

²³ Srov. MIOVSKÝ, M.: *Historie a současné pojetí primární prevence rizikového chování v České republice*, s. 23

Poruchy chování podle stupně společenské nepřijatelnosti:

- Disociální poruchy chování – drobné společenské odchylky, které nejsou pro společnost zatím závažné (lhavost, vzdorovitost, zlozvyky),
- Asociální poruchy chování – charakterizují určitý stupeň společenské nebezpečnosti, výrazné odchylky od normy vyžadující intervenci specialistů a speciálních institucí (záškoláctví, útky, závislost a zneužívání psychoaktivních látek),
- Antisociální poruchy chování – charakterizují vysoký stupeň společenské závažnosti a nebezpečnosti vyžadující ústavní a ochrannou výchovu, popř. vězení (veškerá kriminalita, delikvence).²⁵

Poruchy chování jsou také uvedeny v Mezinárodní klasifikaci nemocí (MKN – 10) v kapitole F 90–92. Jedná se o hyperkinetické poruchy (F90), poruchy chování (F91) a smíšené poruchy chování a emocí (F92).²⁶

Dále lze poruchy chování rozlišovat podle převládající složky osobnosti na:

- Jedinec neurotický
- Jedinec s poruchou osobnosti (psychopatický)
- Jedinec sociálně nepřizpůsobivý
- Jedinec s nižší úrovní rozumových schopností.²⁷

Chování dítěte však musí být hodnoceno s ohledem na sociální kontext, tj. rodinné prostředí, klima skupiny a jiné faktory, které se na změnách chování mohou podílet. Nejde tedy jen o chování dítěte, ale i jeho interakce ve vztahu k dalším klíčovými osobám, které s dítětem přicházejí do kontaktu.²⁸

Charakter jedince není vrozený, v průběhu života se může měnit k horšímu či lepšímu. Dítě zjišťuje hranice sociálního chování, které mu vyznačují rodiče a blízcí. Tím se dítě postupně učí, co v jeho chování je žádoucí a povolené, nebo naopak nežádoucí a zakázané. Tím si dítě vytváří svůj hodnotový systém a přijímá mravní normy a morálně tak dospívá. Kromě stupňů vývoje charakteru dítěte, který zpracoval L. Kohlberg, tj. předkonvenční úroveň, konvenční úroveň a postkonvenční úroveň,

²⁴ Srov. BENDL, S. a kol.: *Vychovatelství*, s. 226–227

²⁵ Srov. FISCHER, S. a kol.: *Speciální pedagogika*, s. 218–220

²⁶ Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR: *Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů*. [online], Praha: 2018[cit. 2020-01-24]. Dostupné na WWW < <http://https://www.uzis.cz/index> >

²⁷ Srov. FISCHER, S. a kol.: *Speciální pedagogika*, s. 221

²⁸ Srov. KŘÍSTEK, A.: *Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a o preventivně výchovné péči, Komentář*, s.59

rozlišuje genetická teorie R. F. Pecka a R. J. Havighursta pět charakterových typů podle morálních projevů: Amorální charakter, účelově zaměřený charakter, konformní charakter, charakter s iracionálním svědomím a racionálně altruistický charakter. Posledně jmenovaný je ideálem, ke kterému člověk může dojít.²⁹

1.4 Systém péče o děti s poruchami chování

Přestože péče o děti s poruchami chování v zařízeních závisí především na speciálních pedagozích, tj. vychovatelích, dále etopedovi, psychologovi atd., považují za důležité v následující kapitole krátce obecně shrnout systém této péče, který souvisí i s prací sociálního pracovníka v zařízení.

Systém péče o děti s poruchami chování v České republice má dvě podoby. Ambulantní a pobytovou. Obě z těchto variant mohou být dobrovolné, nebo soudem nařízené. Mezi dobrovolná zařízení patří Středisko výchovné péče jak ambulantní, tak pobytové. Dále se může jednat o Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, které ale není primárně určeno pro děti s poruchami chování, jedná se o zařízení pobytové. Nejčastější dvě formy pobytových zařízení, která pečují o děti s poruchami chování, uvádím v kapitole 1.4.2.

1.4.1 Legislativní vymezení pro práci s dětmi s poruchami chování

V úvodu této kapitoly musím zdůraznit, že jsou níže uvedeny pouze základní právní normy, kterými se řídí pracovníci v zařízeních ústavní výchovy. Je vhodné prostudovat i další právní normy, se kterými se během praxe může sociální pracovník setkat, např. trestní zákoník – při trestné činnosti dětí v zařízení a mimo něj, zákon o zdraví lidu – kde se např. řeší potraty, zákoník práce – při zaměstnávání dětí do 18 let v zařízení nebo mimo něj, zákon o probační a mediační službě a další.

Školská zařízení pečují o děti od útlého věku do zletilosti. Zatímco kojenecké ústavy a dětské domovy pečují o děti bez poruch chování, dětské domovy se školou a výchovné ústavy pečují o děti s poruchami chování. Jsou zařízeními buď koedukovanými, nebo pečují pouze o dívky či pouze o chlapce.

Aby mohlo být dítě do zařízení umístěno, musí nad ním být nařízená ústavní výchova, a to buď na základě Usnesení o předběžném opatření, nebo Rozsudkem o nařízení ústavní výchovy.

²⁹ Srov. PŘÍKASKÝ, V.: *Učebnice základů etiky*, s. 112–113

Ve své práci se pokusím obsáhnout alespoň základní normy, se kterými se každodenně při své práci setkávám.

Základními právními normami, kterými se má každý občan řídit, je Listina základních práv a svobod a Ústava České republiky. Z těchto dvou zákonů vycházejí další normy. Co se týká dětí pak je to Listina práv dítěte.

Občanský zákoník č. 89/2012 Sb.

Jak jsem uvedla výše, dívky jsou přijímány do našeho zařízení na základě rozsudku soudu nebo usnesení o předběžném opatření. Tato problematika je řešena v Občanském zákoníku, konkrétně v části druhé – Rodinné právo, § 655 až § 975.

Ústavní výchova

Děti jsou do zařízení přijímány na základě rozsudku příslušného okresního soudu, který po potřebném dokazování vynese Rozsudek.

Rozsudek má tři části: Výrok, odůvodnění, poučení.

Soud může vydat také Usnesení o předběžném opatření, na jehož základě je dítě předběžně svěřeno do ústavní péče. Následně se zahajuje řízení o nařízení ústavní výchova a je naplánováno jednání u soudu, kde je, anebo není, nařízená ústavní výchova.³⁰

Jak je dále v tomto zákoně uvedeno, nedostatečné bytové nebo majetkové poměry rodičů dítěte nebo osob, kterým bylo dítě svěřeno do péče, nemohou být samy o sobě důvodem pro rozhodnutí soudu o ústavní výchově, jestliže jsou jinak rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte a plnění dalších povinností vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti.³¹

Soud v rozhodnutí, kterým nařizuje ústavní výchovu, označí zařízení, do kterého má být dítě umístěno. Přitom přihlédne k zájmům dítěte a k vyjádření orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Soud dbá na umístění dítěte co nejbližší bydliště rodičů nebo jiných osob dítěti blízkých. To platí i tehdy, rozhoduje-li soud o přemístění dítěte do jiného zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy.³²

³⁰ Zákon č. 89/2012 Sb., § 971, odst. 1

³¹ Tamtéž, § 971, odst. 3

³² Tamtéž, § 971, odst. 4

V § 972 se hovoří o tom, že ústavní výchovu lze nařídit nejdéle na dobu tří let a lze jí následně, pokud jsou k tomu důvody, prodloužit.³³ Tato praxe je díky novele občanského zákoníku nová, dříve soudy nařizovaly ústavní výchovu, dá se říci do zletilosti dítěte. Mohlo dojít k jejímu zrušení, na návrh např. rodiče, sociální pracovníce příslušného OSPOD atd.

Dle následujícího odstavce tohoto zákona musí být důvody ústavní výchovy jednou za šest měsíců přezkoumány a pokud trvají, lze prodloužit ústavní výchovu na dobu dalších tří let.³⁴ Občas se stane, že soud prodlouží ústavní výchovu dívce, které je sedmnáct let na další tři roky. Je pak otázkou, zda i tato ústavní výchova končí její zletilostí, popř. může být prodloužena o jeden rok po dosažení zletilosti.

Úkolem sociální pracovníce v souvislosti se soudem nařízenou ústavní výchovou je přijetí dítěte do zařízení na základě vykonatelného rozhodnutí soudu a následně se zajišťuje vyznačení právní moci na příslušném rozsudku. Sociální pracovníce sleduje průběh ústavní výchovy dítěte, řeší výživné, pokud je soudem stanovené v rozsudku, popř. může být podán návrh na zrušení ústavní výchovy v případě, že pominuly důvody pro její nařízení. Tuto skutečnost dále řeší i zákon o ústavní a ochranné výchově.

Zákon o sociálněprávní ochraně dětí – č. 359/1999 Sb.

Zákon o sociálněprávní ochraně dětí je dalším zákonem, který souvisí s pobytem dětí v ústavních zařízeních a tím pádem s prací sociální pracovníce. Především paragrafy týkající se sledování výkonu ústavní a ochranné výchovy, kdy sociální pracovník musí být v kontaktu s dítětem, musí dohlížet na to, aby nebyla v zařízeních ústavní výchovy porušována dětská práva. Tento zákon také řeší pobyt dítěte mimo ústav, kdy jsou jasně stanovená pravidla, za kterých může být dítě na pobytu mimo zařízení, u koho, jak dlouho a na jaké adrese.³⁵

V praxi to je tak, že pokud rodič projeví zájem o pobyt dítěte ve své rodině, nejlépe na základě písemné žádosti, dotáže se sociální pracovník výchovného ústavu příslušného úřadu OSPOD v místě trvalého bydliště dítěte, který vydá stanovisko, zda pobyt povolit a v jakém termínu.

³³ Tamtéž, § 972

³⁴ Tamtéž, § 973

³⁵ Zákon č. 359/1999, § 28 - § 30

Zákon o ústavní a ochranné výchově – č. 109/2002 Sb.

Zákon o ústavní a ochranné výchově je kromě občanského zákoníku, zákona o sociálněprávní ochraně dětí a dalších zákonů, nejdůležitější právní normou při práci sociální pracovníce ve výchovném ústavu.

Jak bylo uvedeno, o nařízení ústavní výchovy dětí rozhoduje soud, který určí, zda je nařízená ústavní výchova a v jakém zařízení bude dítě ústavní výchovu vykonávat, popř. jak dlouho.

Ústavní výchovu v České republice mohou děti vykonávat v těchto typech zařízení:

- a) diagnostický ústav,
- b) dětský domov,
- c) dětský domov se školou,
- d) výchovný ústav.³⁶

V dalších paragrafech zákona jsou uvedena práva a povinnosti dětí umístěných v zařízení, ředitele zařízení a osob odpovědných za výchovu.³⁷ Nutno podotknout, že děti znají především svoje práva a dožadují se jejich plnění bezezbytku.

Součástí zákona jsou také informace o opatřeních ve výchově, tzn. za prokázané porušení anebo naopak výborné výsledky lze dítě ohodnotit, a to buď záporně, anebo kladně.³⁸ Systém opatření ve výchově je v posledních letech podrobován kritice ze strany např. ombudsmana nebo dozorujícího státního zástupce a dalších osob hájících práva dětí v ústavní výchově.³⁹

Dítě má například povinnost dodržovat stanovený pořádek a plnit pokyny a příkazy zaměstnanců zařízení, šetrně zacházet se svěřenými věcmi, nepoškozovat cizí majetek, dodržovat zásady slušného jednání s osobami, s nimiž přichází do styku atd. S respektováním těchto pravidel mají děti v ústavních zařízeních často problém, nicméně je nutné zmínit, že s plněním těchto pravidel mají problémy i děti žijící v normálních rodinách, které chodí do běžné základní nebo střední školy.

³⁶ Zákon č. 109/2002 Sb., § 2, odst. 1

³⁷ Tamtéž, § 20 - § 26

³⁸ Zákon č. 109/2002 Sb., § 21

³⁹ Tamtéž, § 39

Kromě výše zmíněných zákonných norem musí sociální pracovníce v zařízení prostudovat a jednat dle dalších norem, např.

- Zákon o státní sociální podpoře – č. 117/1995 Sb., zejména při řešení plného přímého zaopatření dítěte v zařízení, vyřízení přídatku na dítě, následné pomoci dívce – nezletilé matce při vyřizování dávky státní sociální podpory porodního a rodičovského příspěvku.
- Zákon o životním a existenčním minimu – č. 110/2006 Sb., zejména při řešení stanovení příspěvku na úhradu péče poskytované dětem v zařízeních, kdy se počítá životní a existenční minimum rodičů dítěte.
- Školský zákon – č. 561/2004 Sb., součástí našeho zařízení je také Střední škola, která se řídí školským zákonem.
- Zákon o soudnictví ve věcech mládeže – č. 218/2003 Sb.

1.4.2 Zařízení pro děti s poruchami chování

Dětský domov se školou

Účelem dětského domova se školou je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou, které mají závažné poruchy chování, nebo které pro svou přechodnou nebo trvalou duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči, nebo jsou-li nezletilými matkami a splňují podmínky stanovené v písmenu a) nebo b), a jejich děti, které nemohou být vzdělávány ve škole, jež není součástí dětského domova se školou.

Do dětského domova se školou mohou být umísťovány děti zpravidla od 6 let do ukončení povinné školní docházky.

Pokud v průběhu povinné školní docházky pominuly důvody pro zařazení dítěte do školy zřízené při dětském domově, je dítě na základě žádosti ředitele dětského domova se školou zařazeno do školy, která není součástí dětského domova se školou.

Nemůže-li se dítě po ukončení povinné školní docházky pro pokračující závažné poruchy chování vzdělávat ve střední škole mimo zařízení nebo neuzavře-li pracovněprávní vztah, je přeřazeno do výchovného ústavu.⁴⁰

⁴⁰ Zákon č. 109/2002 Sb., § 13

Výchovný ústav

Do výchovného ústavu jsou přijímány děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u kterých byla soudem nařízená ústavní výchova, anebo uložená ochranná výchova. Plní úkoly výchovné, vzdělávací, sociální.

Dále v něm mohou být umístěny dívky, které jsou nezletilými matkami a jejich děti, což je právě případ našeho školského zařízení v Černovicích. Do tohoto typu zařízení ústavní výchovy mohou být umístěny i děti starší 12 let, mají-li uloženou ochrannou výchovu a v jejich chování jsou takové závažné poruchy, že nemohou být umístěny v jiném typu zařízení, v dětském domově se školou anebo dítě s nařízenou ústavní výchovou, které má zvláště závažné poruchy chování. To je však na základě výjimky udělené ministerstvem, myšleno MŠMT.⁴¹

⁴¹ Zákon č. 109/2002 Sb., § 14

2 Etická dilemata

V předchozí kapitole byly uvedeny informace k sociální práci, k poruchám chování, dále k práci sociálního pracovníka jako člena multidisciplinárního týmu. Dále jsem zmínila základní právní normy týkající se práce s dětmi s poruchami chování a zařízení pro děti s poruchami chování.

Následující kapitola je věnována etice, etickým kodexům, dilematům, principům a teoriím.

2.1 Etika a etické kodexy

Podle etymologického pohledu vychází slovo etika z překladu tohoto slova ve významu zvyk, mrav, obyčej. Z toho vyplývá, že se jedná o „nauku zabývající se správným (obvyklým) jednáním v lidském společenství. Můžeme ji pak dále rozdělovat na filozofickou etiku, etiku náboženství atd. Pro sociální práci je však důležitá etika profesní, týkající se konkrétní profesionální činnosti, která je pak aplikována v tzv. etických kodexech.⁴²

Etika v sociální práci může být chápána dvěma způsoby. Jednak jako studijně teoretická disciplína, pomocí níž může sociální pracovník lépe posuzovat dilemata a problémy při výkonu sociální práce. Druhý způsob je ten, že je vnímána jako výčet pravidel zahrnutých do výkonu sociální práce. Sociální pracovník se na jejich základě učí poskytovat odpovídající a profesionální službu klientovi. Etika je nedílnou součástí sociální práce.⁴³

Etický kodex zahrnuje základní kvality profese, které má profesionál respektovat. Nejedná se však o jediný rozměr hodnocení práce. Je třeba brát v úvahu i informace z dalších zdrojů, které zkoumají chování a jednání lidí v pomáhajících profesích při rozlišování správného a nesprávného, a dovednost prakticky jednat.⁴⁴

⁴² Srov. JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*, s. 21–23

⁴³ Srov. MÁTEL, A.: *Teorie sociální práce I*, s. 137

⁴⁴ Srov. FISCHER O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro pomáhající profese*, s. 82

Co se týká etiky v sociální práci, můžeme identifikovat tři oblasti vztahů.⁴⁵

Zaměření na klienta s potřebou znalosti klienta a jeho situace, kdy je třeba podrobnější získat bližší informace o situaci klienta s ohledem na schopnost jeho porozumění a ocenění způsobu jeho uvažování.

Dalším stadiem je charakteristika a dodržení rozměru pomoci, která vychází právě ze znalosti klienta. Sociální pracovník musí řešit zakázku klienta, nikoliv způsob, jakým klient pomoc využije, tj. posouzení vhodnosti intervence.

Nutno přihlédnout i k „pastoračnímu“ rozměru sociální intervence. Sociální pracovník se zaměřuje na podporu klienta z celkového pohledu, tj. materiální, společenské, sociálně-zdravotní, duševní a duchovní roviny. Jedná se o celkový zájem o situaci, kterou sociální pracovník má pomoci klientovi řešit v jeho zájmu.

Zaměření se na prostředí sociální práce je důležitou částí ve vzájemné interakci sociálního pracovníka ve vztahu ke klientovi. Zájem klienta je posuzován se zřetelem na zájmy ostatních zúčastněných, kterými mohou být stát, neziskové organizace, kteří jsou zadavateli nebo dodavateli určité objednávky. Ti totiž určují normy a hranice poskytování sociální práce.

Další oblastí je zaměření se na sociálního pracovníka, který má nejen profesní, ale i osobní odpovědnost za následky svého jednání. Akcent je kladen na znalost vlastní osoby, na svoje hodnoty a principy, ze kterých jako člověk vychází při snaze o věcné posouzení určitých faktů daného problému.

Etická reflexe vyžaduje způsobilost zvažovat i jiná hlediska. Rozhodující je určení správného postupu.⁴⁶

Při práci v pomáhajících profesích, jakou sociální pracovník vykonává, musí být respektovány etické zásady. Je to služba druhému člověku a v mnoha profesích se výkon této profese váže ke slibu. V případě sociální práce se jedná o etický kodex.⁴⁷

Profesní etické kodexy vycházejí z principu etiky povinnosti I. Kanta, tedy „jednej vždy tak, aby morální zásady tvého jednání mohly sloužit jako obecné normy chování všech lidí a nepohlížej na spoluobčany jako na pouhý prostředek k dosažení tvých cílů, ale vždy jako na hlavní účel tvého jednání“.⁴⁸

⁴⁵ Srov. FISCHER O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro pomáhající profese*, s. 14–18

⁴⁶ Srov. Tamtéž, s. 14–18

⁴⁷ Srov. JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*, s. 158

⁴⁸ Srov. MAHROVÁ, G., VENGLÁŘOVÁ, M.: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*, s. 50

Může se stát, že konkrétní etický kodex vyžaduje plnění cílů případ od případu na základě potřeb klientů. Tito však předpokládají práci určeným, žádoucím stylem.⁴⁹ Může pak docházet ke kolizím, jak na straně očekávání pracovníků, tak na straně očekávání klientů, z čehož následně vznikají etická dilemata. Význam etických kodexů a jejich forma se v průběhu historie může měnit s ohledem na vyvíjející se situaci ve společnosti, rovněž kodexy v různých státech s různou historií se mění. Také dochází v odborné veřejnosti ke kritice profesních kodexů, především z důvodu subjektivních osobních hodnot.⁵⁰

Jak bylo uvedeno, mezi základní hodnoty sociální práce patří lidská důstojnost, lidská práva, respekt k osobě klienta, sociální spravedlnost, rovněž tak důležité jsou mezilidské vztahy, integrita jedince, důvěra. Tyto hodnoty se prolínají napříč různými etickými kodexy v různých státech a sociálních systémech.⁵¹

Etická zodpovědnost může být v různých vztazích a souvislostech. Nejvýznamnější část v etických kodexech tvoří etická odpovědnost vůči klientovi. Mezi základní části etické odpovědnosti ke klientovi patří obecně respektování lidské důstojnosti, nejlepší zájem klienta, respektování profesionálních hranic, rovné zacházení a odstranění diskriminace, respektování různorodosti, sebeurčení uživatelů služeb a autonomie, participace, zmocňování uživatelů služeb a důraz na jejich silné stránky, individuální přístup, respektování soukromí a důvěrnosti informací.⁵²

Kromě etické zodpovědnosti vůči klientům je důležitá také etická zodpovědnost ve vztahu k:

- sobě,
- pracovišti,
- kolegům,
- profesi,
- společnosti.⁵³

Položme si otázku, jak může sociální pracovník využít etický kodex v každodenní praxi?

⁴⁹ Srov. ŠRAJER, J., MUSIL, L.: *Etické kontext sociální práce s rodinou*, s. 84

⁵⁰ Srov. FISCHER, O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro pomáhající profese*, s. 84-85

⁵¹ Srov. MÁTEL, A.: *Etické kodexy sociální práce*, s. 72–83

⁵² Tamtéž s. 88

⁵³ Společnost sociálních pracovníků ČR – Ke stažení. [online]. posl. aktualizace 15.1.2015. [cit. 2020-01-24]. Dostupné na WWW < http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspcr.pdf >

Sociální pracovník pracuje pro určitou organizaci, proto může dojít k rozdílům v očekávání sociálního pracovníka z pohledu vlastní profesionality, s očekáváním organizace a její struktury. Pokud se jedná o práci v byrokratické organizaci, pak má pracovník menší možnost profesní nezávislosti a nemůže řídit svoji práci tak, jak by si představoval, než pracovník pracující v menších nebo soukromých organizacích. Teoretické uvažování dává prostor pro oddělení vztahu s klientem od byrokratického řízení. V praxi je to však mnohem složitější, práva z povinnosti dodržování pravidel organizace, pro kterou pracují. Ta totiž určuje, kdo je klientem a jak se s ním bude pracovat. Svoboda v rozhodování pracovníka je tímto omezena.⁵⁴

Při profesním typu byrokracie může pracovník spolurozhodovat, struktura je menší, standardizace nebo úroveň výstupů není prioritně regulována přímým dohledem, ale formou profesních standardů. Na rozdíl od mechanického typu byrokracie, kde je struktura zásadní a možnost rozhodování pracovníka se může odlišovat od jasně určených cílů a pravidel.⁵⁵

Objevily se rovněž kritické úvahy o etických kodexech. Ty jsou založeny především na tvrzení, že kodexy jsou pracovníkům poskytnuty zvenčí, ale je známo, že pracovníci do nich dávají své vlastní osobní kvality; všechna hlediska není možné zahrnout do soustavy pravidel; kodexy jsou dány jedné pracovní pozici, přitom je sociální práce stále více zajišťována multidisciplinárními týmy pracovníků; kodexy řeší vztah mezi pracovníkem a klientem a pracovník má udělat vše v nejlepším zájmu klienta bez ohledu na ekonomické cíle; v kodexech je očekávána shoda v hodnotách veřejnosti a profesionálů. Taková shoda však nemusí být, protože klienti mohou vyžadovat poskytování služeb dle jejich hodnot bez ohledu na hodnoty sociálních pracovníků. Důležité je, že kodexy obsahují základní etické principy profese sociálních pracovníků. Nejsou tam však uvedeny možnosti řešení v problematických situacích. Nelze jednat bezmyšlenkovitě a je dán prostor pro vlastní úsudek a rozhodnutí v rámci dodržování etických norem.⁵⁶

⁵⁴ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 69-71

⁵⁵ Srov. MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*, s. 243-44

⁵⁶ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 69-71

Někteří kritici hodnotí etické kodexy jako nekonzistentní, tj. že nevycházejí z etické teorie a pravidla jednání z etických principů. Rovněž fakt, že předpokladem je profesní etika dána zvnějšku, ale sociální pracovník do případu vkládá osobní hodnoty. Další kritická slova zaznívají kvůli tomu, že jsou utvořeny pro jednu konkrétní profesi, přestože je sociální práce součástí multidisciplinárních týmů. Dalším důvodem pro kritiku je například ten, že sociální pracovník může bez velkého přemýšlení rozhodnout podle stanovených pravidel namísto toho, aby jednal podle vlastní odpovědnosti a upřímné reflexe.⁵⁷

2.2 Etická dilemata v sociální práci

Z pohledu sociálních pracovníků se v dilemata přetváří ty konflikty očekávání, na které je pracovník „morálně citlivý“. Musí volit mezi dvěma obtížně slučitelnými variantami.⁵⁸

Dilemata v sociální práci často zahrnují problémy, při jejichž řešení může dojít k nezvratným důsledkům. Jsou to problémy, jejichž řešení je nestandardní. Pro vytvoření dilematu mají být splněny tři podmínky, a to složitá síť hodnot, mravů a chování, které sociální pracovník zvládá s ohledem na zákonné normy, dále pokud existuje několik způsobů řešení situace a současně žádná z nich není jasnou nejhodnější volbou. Nelze říci, že stačí dodržovat etická pravidla a vše je v pořádku. Je to mnohem složitější. K nejběžnějším oblastem, ve kterých se nacházejí etická dilemata, patří například povinnosti nezletilých, terapeutické hranice, morální a náboženské přesvědčení, právo na sebeurčení a soukromí a důvěrnost. Sociální pracovník musí být vždy nestranný profesionál.⁵⁹

Může se jednat o konflikty v přístupu ke klientovi, vůči sobě samému jako sociálnímu pracovníku, vůči pracovišti, vůči kolegům, vůči profesi, vůči společnosti.⁶⁰

⁵⁷ Srov. FISCHER O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro pomáhající profese*, s. 91–92

⁵⁸ Srov. Tamtéž, s. 88-89

⁵⁹ GILBERT N.: *Ethical Dilemmas in Social Work: What You Need to Know* [online], [cit. 2020-02-19]. Dostupné na [www:< http:// www.noodle.com/articles/ethical-dilemmas-in-social-work-what-to-know-about-nasw-code-of-ethics />](http://www.noodle.com/articles/ethical-dilemmas-in-social-work-what-to-know-about-nasw-code-of-ethics/)

⁶⁰ Srov. DVORÁKOVÁ, J.: Morální usuzování: vliv hodnot, osobnostních charakteristik a morální identity na řešení a zdůvodnění morálních situací. In MÁTEL, A.: *Etické kodexy sociální práce*, s. 155

Dennodenně rozhoduje sociální pracovník o etických otázkách života klienta, čímž jeho život ovlivňuje. Dilematické situace:⁶¹

- *Filozofické dilema* – jedná se o neosobní dilema hypotetického charakteru, o kterém se často diskutuje ve společnosti (např. eutanázie nebo trest smrti).
- *Antisociální dilema* – je reakcí na *přestupek*, nespravedlnost nebo porušení pravidel, týká se klienta.
- *Antisociální dilema – jedinec* je vystaven *pokoušení* v uspokojení některé ze svých potřeb nemorálním způsobem (např. úplatek).
- *Sociální nátlak na porušení vlastních hodnot nebo identity* – jedinec je ovlivňován jinou osobou nebo skupinou a má se zapojit do něčeho, čím by porušoval vlastní hodnoty.
- *Prosociální dilema* – nutnost volby mezi dvěma *protichůdnými* rozhodnutími, která ovlivní vztah s dalšími lidmi. Musí se rozhodnout, na jakou stranu se přikloní a čím očekávání tím naplní.
- *Prosociální dilema* – v případě reakce na potřeby ostatních, kdy dochází ke konfliktu, zda je nebo není zodpovědný za určité chování ve vztahu k další osobě. Rozhoduje se mezi povinností nebo zodpovědností k druhému.
- Ne každá situace, nutnost řešení nějakého etického problému, se stává etickým dilematem. Záleží na jednotlivci, jak danou situaci on posuzuje a které etické hodnoty upřednostňuje.⁶²

Rozlišujeme etické problémy a etická dilemata:

Etické problémy – vznikají tehdy, když sociální pracovník evidentně ví, jak se má rozhodnout, ale s tímto rozhodnutím se neztotožňuje.

Etická dilemata – vznikají v situaci, kdy se musí sociální pracovník rozhodnout mezi dvěma nebo více stejně nevyhovujícími možnostmi. Jedná se o konflikt morálních principů.⁶³

Z této definice vyplývá, že některé volby jsou neslučitelné, nebo že jejich volba je problémová. Když se „musí“ rozhodnout, může se zdát, že pracovník se prostě musí

⁶¹ Srov. DVORÁKOVÁ, J.: Morální usuzování: vliv hodnot, osobnostních charakteristik a morální identity na řešení a zdůvodnění morálních situací. In MÁTEL, A.: *Etické kodexy sociální práce*, s. 155–156

⁶² Tamtéž, s. 155–156

⁶³ Srov. NEČASOVÁ, M.: Profesionální etika, In: Matoušek, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*, s. 24

rozhodnout. Tak tomu ale nemusí být, volbě je možné se vyhnout, nebo se jí dlouhodobě vyhýbat.⁶⁴

Řešení etických dilemat není jednoduchou záležitostí. Je třeba rozlišit mezi tzv. reflexivní a defenzivní praxí:⁶⁵

Reflexivní praxe – sociální pracovník je schopný popsat etický problém v praxi včetně toho, jak vzniká. Reflektuje osobní i profesní hodnoty a dokáže je implementovat do praxe. Dokáže nést osobní odpovědnost za rozhodnutí, která učiní.

Defenzivní praxe – sociální pracovník vykonává svoji práci dle pravidel daných zaměstnavatelem a zákonnými normami. Tím je chráněn před vlastní zodpovědností. Patří sem:

Rutinní praxe – může souviset s pracovním přetížením pracovníka. Rizikem je stav, kdy pracovník přehlédne důležité indicie dané situace, podléhá stereotypům.

Zamítavá praxe – jedná se o takový způsob praxe, který je neúspěšný.

Chaotická praxe – praxe související s tím, že sociální pracovník si nedokáže zorganizovat svoji práci, špatně načasuje, pracuje s neaktuálními informacemi o klientovi atd.

Opresivní praxe – svým nevhodným rozhodnutím při sociální práci s klientem přispívá k opresi (utlačování) klienta.

Při řešení etických dilemat, pokud má pracovník dostatek času, může nad vzniklou situací přemýšlet a hledat různé možnosti pro její řešení, nebo může situaci prodiskutovat s kolegy. Častější jsou však případy, kdy se pracovník musí rozhodnout sám bezodkladně, podle toho, jak je vzniklá situace naléhavá.⁶⁶

Rozlišujeme také zjevná a latentní dilemata. Zjevná dilemata řeší pracovníci, které jejich pracovní prostředí nutí k přímému výběru mezi dvěma neslučitelnými variantami. A to ze dvou důvodů. Buď z důvodu konfliktu s okolím, který nastává v situaci, kdy sociální pracovník musí zvolit pro něho těžko akceptovatelný postup. Druhým důvodem je boj motivů, což znamená, že pracovník vidí dvě varianty pro žádoucí rozhodnutí, ale nemůže je uskutečnit současně.⁶⁷

⁶⁴ Srov. MUSIL, L.: „ráda bych Vám pomohla, ale...“, s. 36

⁶⁵ Srov. BANKS, S.: Ethics and Values in Social Work. In MÁTEL, A.: *Etické kodexy sociálnej práce*, s. 159–161

⁶⁶ Srov. Tamtéž, s. 159-161

⁶⁷ Srov. FISCHER O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro sociální práci*, s. 38–39

Etika v sociální práci funguje na základě hodnotové orientace. Máme různé etické teorie a přístupy aplikovatelné v etice sociální práce, hodnotová orientace v sociální práci směřuje k požadavku na souhrnný přístup k problematice v sociální oblasti ze strany sociálního pracovníka. U sociálního pracovníka se předpokládají i vědomosti v oblasti poradenství, ekonomie, nebo psychologie podle oblasti, které se věnuje.⁶⁸

Ve své každodenní práci rozhoduje sociální pracovník s přihlédnutím k různým úrovním úsudků a hodnocení v situacích, kdy neexistuje jasný a správný způsob jednání. Tato nejistota vyvolává různé otázky a profesionální organizace by měly pomáhat odborníkům při řešení těchto dilemat. Co se týká například „nejlepšího zájmu dítěte“, je ovlivněno tím, jak je nastaven státní systém z pohledu práva, sociální péče, který prošel v tomto století zásadními změnami.⁶⁹

2.3 Etické principy

Mezi základní etické principy patří princip personality a solidarity.

Princip personality, jak název napovídá, se zabývá člověkem, kdy středem zájmu je lidská důstojnost. Má dvě části, aspekt personální znamená právo na sebeurčení podle nejlepšího vědomí a svědomí. Aspekt tělesný pak znamená právo na tělesnou nedotknutelnost, a právo na hmotné podmínky pro osobní život.⁷⁰

Princip solidarity, kdy solidarita je mravním základem sociální práce, je o pomoci druhému, jedná se o pomoc mezi jednotlivci a společnostmi. Lze proto hovořit o solidaritě jako o sociálním a právním principu. Solidarita je základem pro sociální práci. Teologicko-etická koncepce solidarity souvisí se sounáležitostí na základě rozmanitých motivů, zájmů, ale jde v ní především o člověka samotného, ať se jedná o sociálně slabého, chudého, nějakým způsobem vykořisťovaného, zbaveného svých práv. Každá takto znevýhodněná osoba má nárok na podporu a pomoc.⁷¹

⁶⁸ Srov. ŠRAJER J., CHOCOVÁ, B.: Vybraná problematika etiky sociální práce s rodinou. In. *Sociální práce*, č. 4/2013, s. 103

⁶⁹ Srov. BERTOTTI T.: *Ethical Dilemmas of Child and Family Social Workers* [online], [cit. 2020-02-19]. Dostupné na [www.socwork.net/sws/article/view/31/82Decision-Making and Ethical Dilemmas of Child and Family Social Workers](http://www.socwork.net/sws/article/view/31/82Decision-Making%20and%20Ethical%20Dilemmas%20of%20Child%20and%20Family%20Social%20Workers) />

⁷⁰ Srov. FISCHER O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro sociální práci*, s. 166-170

⁷¹ Tamtéž, s. 166-170

Jiné členění etických principů je dle práva na sebeurčení, ochrany soukromí jedince, jeho přístupu k legislativě, jeho nároku na poskytování konkrétních služeb a způsob, jakým mu budou poskytovány:

1. *Princip neškození* – znamená neublížovat, nepoškozovat či dokonce usmrcovat jiného. Řečeno jednoduše: Neškodit!

2. *Princip dobřechinění* – souvisí s neškozením, znamená prevenci poškozování a konání dobra.

3. *Respekt k autonomii* – ke stavu nezávislosti a samostatnosti jednání bez vnější příčiny. Má dvě formy:

- model zákazníka, kdy je klient v roli spotřebitele
- model smluvní – dohadovací.

Rozdíl mezi první a druhou formou je v tom, že v druhé formě pomáhající pracovník diskutuje s klientem o vzájemných kvalitách s ohledem na zdraví i mravní řád.

4. *Princip spravedlnosti* – správné rozložení prostředků, konaného dobra i poskytovaných služeb.⁷²

2.4 Etické teorie

Situace, které musí sociální pracovník řešit, jsou rozdílné, sociální pracovník si klade mnoho otázek a při řešení těchto situací dlouze diskutuje. Pokud nepřemýšlí a nediskutuje, může to být znakem bezmyšlenkovitého rozhodnutí, které není správné. Každá situace je jiná, a ne na každou situaci se člověk může připravit předem.⁷³

Znalost etických teorií přispívá sociálnímu pracovníkovi k tomu, aby učinil správné rozhodnutí. Etika může být dělena různými způsoby.⁷⁴

1. Intuicionismus – odvozeno od slova intuice. Vychází z teorie, že pokud je něco složitějšího, lépe se to definuje tzv. „rozkládáním“ na základnější a jednodušší výrazy. Při hledání odpovědi na otázku, co je to dobro, odpovídá, že slovo „dobrý“ je základní a jednoduchý pojem, který již není nutno rozkládat. Nelze jej definovat, člověk to musí pochopit sám svým rozumem, intuicí.

⁷² Srov. MAHROVÁ G., VENGLÁŘOVÁ, M.: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*, s. 49

⁷³ Srov. MACHULA, T.: Základní etické teorie, In. FISCHER O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro pomáhající profese*, s. 46–48

⁷⁴ Srov. Tamtéž, s. 46-48

2. Emotivismus – od slova *emoce*. Dobré je to, co vnímáme jako pozitivní, líbí se nám to. Tento princip bývá někdy kritizován ke sklonu k subjektivismu, kdy není něco objektivně „dobré“, ale subjektivně „líbí se mi to“.

3. Deontologický – etika povinnosti, jeho alternativou je přístup teleologický, zaměřený na cíl konkrétního jednání. Někteří filozofové oba přístupy rozlišují, jiní je pokládají za podobné, s ohledem na konkrétní situaci. Důraz je kladen na předmět jednání, nejen na jeho cíl.

Je zde nutno také zmínit tzv. princip dvojího účinku, který znamená, že jednání může mít dobré i zlé účinky. Pak je eticky přijatelné rozhodnutí, které má více dobrých účinků a špatné účinky jsou pouze doprovodným činitelem.

Deontologický a teleologický přístup je např. Maxem Weberem označován za etiku smýšlení a etiku odpovědnosti nebo jako etiku světců a etiku politiků.

4. Přírozenoprávní – co je pro člověka dobré samo o sobě, je ve shodě s přírozeností člověka.

5. Pozitivněprávní – princip vycházející z pevně daných pravidel lidského jednání.⁷⁵

Deontologie je tradiční výraz. Z filozofického hlediska se jedná o učení o povinnostech.⁷⁶

Deskriptivní etika – snaží se o co nejpřesnější vysvětlení oblasti morálky s ohledem na různé kulturní shody mezi národy a kmeny. Zkoumá, co je morální a jaké důvody vedou k změnám hodnotové orientace. Spolupracuje s dalšími obory, jako např. se sociální antropologií, religionistikou, historií atd.⁷⁷

Metaetika – zkoumá jazykovou podobu a úlohu etických tvrzení. Objasňuje a odvozuje etické principy. Na rozdíl od etiky, která zkoumá morálku, zkoumá metaetika etiku, neurčuje etické principy. Můžeme rozlišit dva směry metaetiky:

Nonkognitivismus – neuznává objektivní znalost logických metaetických tvrzení v oblasti mravních skutečností. Jedná se o reflektování subjektivních priorit a úsudků.⁷⁸

⁷⁵ Srov. MACHULA, T.: Základní etické teorie, In. FISCHER O., MILFAIT, R. a kol: *Etika pro pomáhající profese*, s. 48–57

⁷⁶ Srov. MAHROVÁ G., VENGLÁŘOVÁ, M.: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*, s. 48

⁷⁷ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 24–25

⁷⁸ Srov. Tamtéž, s. 24-25

Kognitivismus – naopak hledá objektivní měřítko pro to, co je dobré a špatné. Lze jej dále dělit na:

Naturalisty – ti se domnívají, že mravní výrazy lze převést na empiricky měřitelné pojmy.

Intuicionisty – ti předpokládají, že zásadní etické výrazy jsou neodvoditelné a jsou sami od sebe samozřejmé a srozumitelné intuitivnímu poznání.⁷⁹

Deskriptivní etika popisuje „*mravní rozhodnutí a hodnoty*“ zastávané konkrétní společností těchto hodnot z ní vycházející. Je v ní část sociologie a současně část psychologie morálky, popisuje danou situaci, nezjišťuje správné a nesprávné věci. Deskriptivní etika je základem pro ostatní etiky, protože bez prvotních informací z ní nemohou vycházet další oblasti etiky. Úsilím metaetiky bylo stanovit, co lidé svými výroky myslí. Ten, kdo tvrdí, že je něco správné nebo nesprávné, je o tomto i přesvědčen.⁸⁰

Preskriptivní etika – vyhledává měřítko možného určení toho, co „*má být*“, tedy hledá, jaké činy jsou morálně dobré, jak se má člověk chovat. Dělí se na teorii norem a na teorii hodnot. Podle historického východiska se jedná dále o:⁸¹

Teorie přirozeného zákona – vychází ze společných náboženských tradic v kombinaci s řeckou filozofií a křesťanstvím. Morální normy této teorie jsou v souladu s Božími příkazy. Lidé mají svým jednáním podporovat dobro.⁸²

Cílem teorie přirozeného zákona je kultivace lidské podstaty k bezvadnosti prostřednictvím přirozeného mravního zákona určeného Bohem. Tento zákon je neměnný, věčný a platí pro všechny tvory, avšak dle jejich charakteru odlišným způsobem. Člověk, jako Boží obraz obdařený rozumem, se svým rozumem řídí. Plní Boží zákon a tím dosahuje spásy. Člověk má zvláštní postavení, důstojnost. Podstatné je pojetí člověka jako bio-psycho-sociálního a duchovního celku.⁸³

⁷⁹ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 24–25

⁸⁰ Srov. THOMPSON, M.: *Přehled etiky*, s. 12

⁸¹ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 23

⁸² Srov. Tamtéž, s. 24

⁸³ Srov. MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*, s. 27

Přirozený zákon stanovuje způsob, jakým má člověk jednat a byl tak v souladu s vlastní přirozeností a jejími cíli. Těmi jsou: zachování sebe sama, zachování rodu, sklon k dobru, poznání pravdy atd. Zachování sebe sama a zachování rodu náleží i zvířatům. Sklon k dobru, poznání pravdy náleží pouze lidem. Přirozený zákon je uvnitř nás, lidí.⁸⁴

Teorie přirozeného práva – souvisí s obdobím osvícenství, které klade důraz na praktickou úspěšnost, nezávislost, podporuje svobodu, důstojnost.⁸⁵

Teorie racionální povinnosti – také zvaná deontika, deontologie. Jednání může být správné nebo nesprávné samo o sobě bez ohledu na účinky. Podstatné je, jaký úmysl má jednáající osoba.⁸⁶

V souvislosti s deontologií je třeba zmínit jejího předního představitele, Imanuela Kanta, který se následně věnoval jednomu ze základních principů v etice sociální práce, a to úctě k člověku, který je schopen sebeurčení. Podstatou je, že každý má jak přírodní, tak rozumovou složku, k jednání přistupuje tedy nejen libostí a nelibostí, ale i čistým rozumem, čistou povinností, bez ohledu např. na osobní užitek, tzv. „kategorický imperativ“.⁸⁷

Kategorický imperativ bezpodmínečně přikazuje určité jednání, vyplývá z mravního zákona. Slouží jako kritérium mravnosti našich subjektivních pravidel jednání, našich maxim. Lze jej charakterizovat dvěma základními formulacemi: „*jednej jen podle té maximy, u níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem*“. Druhá formulace zní: „*jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek*“.⁸⁸

Kategorický imperativ se vztahuje na jedné straně k obecnému zákonu, na straně druhé ke konkrétnímu jednání v praxi. Co se týká účelu, cíle, ten musí vycházet z rozumu, není ničím podmíněný a potřebný pro ostatní lidi. Každý člověk je hoden úcty zkrátka proto, že je člověkem, a to je základem jeho důstojnosti a vnitřní hodnoty. Pokud je motivem jednání člověka náklonnost, pak jeho jednání není mravně dobré. Naopak, pokud člověk jedná na základě rozumu, jedná se o morálně dobré jednání. Dochází tak k jednotě se svědomím. Deontologie jasně odlučuje povinnost a užitečnost

⁸⁴ Srov. PŘÍKASKÝ, V.: *Učebnice základů etiky*, s. 40

⁸⁵ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 28-29

⁸⁶ Srov. Tamtéž s. 30

⁸⁷ Srov. Tamtéž s. 30

⁸⁸ Srov. KANT, I.: *Základy metafyziky*, in: ČAPEK, J.: *Přístupy k etice II.*, s. 91-92

od soukromého užitku. Naopak nevýhodou může být formalismus, když člověk jedná na základě splnění povinnosti.⁸⁹

Deontika vychází z tvrzení, že člověk má jak složku přírodní, tak racionální. Člověka motivuje k chování nejen libost nebo nelibost ale i čistý rozum, tj. čistá povinnost, nepodmíněný příkaz.⁹⁰

Důležitými aspekty pro orientaci jsou důsledky jednání, především úmysl jednajícího, ale rovněž poměr dobra a zla, která rozhodnutí přinese.⁹¹

Teleologie – utilitarismus – na rozdíl od předchozího Kantovského pojetí, kdy člověk má splnit svoji povinnost a neohlížet se na důsledky svého jednání, musí na základě teleologického pojetí člověk hledat souvislosti a poté uzpůsobit své jednání s klientem.

Utilitarismus – vychází z toho, že jednání lidí není samo o sobě dobré či špatné, ale že vychází z očekávatelných následků. Důležitým aspektem pro jednání člověka je to, že dobro, pozitiva, vycházejícího z tohoto jednání přinesou užitek maximálnímu počtu lidí. I zde je třeba zmínit nejvýraznějšího představitele tohoto principu, a to Jeremy Benthama.⁹²

„Veškerá činnost je pro nějaký cíl a je přirozené předpokládat, že pravidla jednání musí mít celý svůj charakter a své zabarvení od cíle, jemuž slouží.“⁹³

John Stuart Mill preferuje kvalitativní měření dobra, např. s ohledem na rozum nebo fantazii. Oba filozofové (Bentham, Mill) nalézají shodu v tom, že štěstí má svoji vnitřní cenu. Naopak kritikové namítají, že i jiné hodnoty mají cenu samy o sobě a nemusí směřovat ke štěstí.⁹⁴

„Člověk se stává šťastným, nebo myslí, že se stává šťastným, pouhým vlastněním štěstí a stává se nešťastným, když se mu nedaří ho získat.“⁹⁵

Utilitarismus má více forem: již výše zmíněný utilitarismus jednání, dále se jedná o utilitarismus pravidla, který je však odlišný od deontologického pojetí, protože základem jednání je úvaha nad pozitivními a negativními důsledky.⁹⁶

⁸⁹ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 31-32

⁹⁰ Srov. MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*, s. 28

⁹¹ Srov. SKOBLÍK, J.: *Přehled křesťanské etiky*, s. 75

⁹² Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 33

⁹³ Srov. MILL, J. S.: *Utilitarismus*, s. 33

⁹⁴ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 34-35

⁹⁵ Srov. MILL, J. S.: *Utilitarismus*, s. 103

⁹⁶ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 34

„Utilitaristická morální teorie, nabádající nás se vždy chovat tak, aby se maximalizoval blahobyt všech lidí, kterých se týká naše jednání (...).“⁹⁷

Kromě utilitarismu jednání a pravidel existují ještě další důležité faktory, a to preference zúčastněných osob a motivace jednat určitým způsobem. Jedná se o stav, kdy je třeba brát v potaz to, co upřednostňují zúčastnění vyjma případů, kdy jsou preference v rozporu s preferencemi ostatních. Rovněž je třeba zohlednit motivaci jednat určitým způsobem.⁹⁸

Utilitarismus je název etické teorie, která přímo či nepřímo hodnotí správnost činů, přístupů, rozhodnutí v závislosti na spokojenost lidí, kteří jsou tím ovlivněni.⁹⁹

Blíže se této zajímavé teorii věnuji v kapitole č. 4, kdy na základě čtyř principů utilitarismu provedu rozbor konkrétních etických dilemat.

Teorie distributivní spravedlnosti – tato teorie vycházející z Kantova kategorického imperativu, se zabývá tím, že společenská pravidla jsou přizpůsobena svobodnému rozhodnutí všech zúčastněných, kteří se původně na jistých pravidlech společného fungování domluvili.¹⁰⁰

Antiopresivní teorie – rovněž vychází z Kantova učení, tj. vnímání člověka jako rozumové bytosti schopné sebeurčení, a také vychází z utilitarismu. Antiopresivní teorie předpokládá rovnost výsledků a vnímání člověka jako společenské bytosti.¹⁰¹

Toto radikální hnutí kritizuje předchozí principy Kantovy etiky a etiky utilitaristické, které jsou základem klasické etiky sociální práce. Součástí antiopresivní teorie jsou i marxistické prvky s důrazem na rovnost výsledků a pochopení člověka nutně jako společenské bytosti.¹⁰²

Výrazný představitel této teorie Paulo Freire soudí, že cílem lidí je snaha o dosažení humanizace tím, že nedochází k vykořisťování jednoho člověka druhým. Změnou v tomto snažení se pak člověk stává odpovědnou bytostí.¹⁰³

K této změně dochází na základě dialogu. K smysluplnému dialogu je potřebný pozitivní vztah ke světu a lidem, pokora a schopnost kritického myšlení. Feministické

⁹⁷ TÄNNSJÖ, T.: *Understanding Ethics: An Introduction to Moral Theory*, s. 17

⁹⁸ Srov. THOMPSON, M.: *Přehled etiky*, s. 96-97

⁹⁹ Srov. MILLER, D.: *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*, s. 267

¹⁰⁰ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 36-39

¹⁰¹ Srov. Tamtéž s. 36-39

¹⁰² Srov. MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*, s. 30

¹⁰³ Srov. Tamtéž, s. 31

hnutí je zahrnuto rovněž do teorie antiopresivní tím, že dle některých přívrženců se stát oficiálně snaží o to, aby byly ženy především v rodinách, čímž může docházet k diskriminaci pohlaví. Ženy nedostávají důvěru v porovnání s muži ve veřejných funkcích atd.¹⁰⁴

Etika péče – účasti je ovlivněna feministickým hnutím. Sociální pracovník nabízí klientovi pomoc s uvědoměním si rozličných způsobů utlačování a pomáhá mu získat znovu kontrolu nad vlastním jednáním. V této etice dochází k diskusi mezi Carol Gilliganovou jako představitelkou etiky účasti a Lawrence Kohlbergem, dle Gilliganové, představitelem mužské etiky spravedlnosti. Společné oběma autorům je to, že oba vycházejí ze studia morálního vývoje, každý však zkoumá morálku dle rozdílného pohlaví, tj. mužskou vs. ženskou.¹⁰⁵

Ženy vidí etický problém jako problém péče a odpovědnosti ve vztazích. Jde tedy o psychologickou zákonitost vztahů, která je v protikladu s formální logikou spravedlnosti. Jádrem etiky péče je zjištění, že člověk je s druhými lidmi vzájemně propojen, jedná se o mezilidské vztahy. Péče o druhého pozvedá nejenom toho, kdo péči poskytuje, ale i toho, kdo péči přijímá.¹⁰⁶

Etika diskurzu je dalším druhem etiky, který v základech rozvíjí a rozpracovává etiku Kantovu. Dělí se na perspektivu systému a perspektivu životního světa:

Předpokladem perspektivy systému je strategické jednání zaměřené na dosažení žádoucího chování druhého člověka, přičemž nemusí být tyto osoby ve shodnosti. Perspektiva žitého – životního světa předpokládá komunikaci a vzájemné porozumění, rovný vztah partnerů při komunikaci. Pokud je vzájemná komunikace narušená, může, při vzájemném respektování, dojít k znovunastavení vztahů. Pokud se to nepodaří, dochází k ukončení rozhovoru.¹⁰⁷

Dobrý etický argument zahrnuje tři prvky: fakta, hodnoty a logiku samotného argumentu. Patří sem úvahy o tom, co k té konkrétní situaci říká zákon, popř. dané

¹⁰⁴ Srov. MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*, s. 31

¹⁰⁵ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 39-42

¹⁰⁶ Srov. GILLIGAN, C.: *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 96-98

¹⁰⁷ Srov. NEČASOVÁ, M.: *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*, s. 39-42

náboženství. Je třeba znát skutečná fakta o situaci, motivy zúčastněných a rovněž předpokládaný výsledek toho, co se děje v případě, kdy lze výsledek očekávat. Je důležité také uvažovat nad tím, zda některé z navrhovaných řešení je jednoznačné. Pro někoho může být řešení vzniklé situace naprosto jednoznačné, může jít ale o specifickou situaci, kdy je řešení složitější i s ohledem na možnost uplatnění morálních pravidel. Dále je třeba s pečlivostí zvážit hodnoty a normy, dle kterých by měla být situace řešena, tzn. zřetelně vyjádřit, jakým způsobem jsme k tomu tvrzení dospěli a na základě jakých hodnot. Jiný člověk může za stejných podmínek dospět k jinému názoru na danou situaci. S tím souvisí poté i uvědomění si svého tvrzení, které je třeba poté obhájit a mít jasné argumenty.¹⁰⁸

Dělením dilemat se zabývají různí autoři. Například autor Oldřich Matoušek nazývá dilemata „vývojovými“, kam zařazuje rozlišení například formalizace/deformalizace, profesionalizace/deprofesionalizace, pomoc/kontrola, normativnost/nenormativnost, polyvalence/specializace.¹⁰⁹

Libor Musil dělí dilemata na všední, kam patří komplexní nebo zjednodušené cíle, množství klientů nebo kvalita služeb, neutralita nebo favoritismus, jednostrannost nebo symetrie ve vztahu s klientem, procedurální nebo situační přístup, materiální nebo nemateriální pomoc, zasáhnout nebo nezasáhnout¹¹⁰; a dilemata řadových pracovníků, kam zahrnuje veřejný nebo dílčí zájem, bezprostřední nebo zprostředkovaná východiska volby cílů, řešení případu nebo změna poměrů ve společnosti, změna klienta nebo změna prostředí.¹¹¹

Výše zmíněné dilema „zasáhnout nebo nezasáhnout“ lze použít v případě určité situace jak v dobrém slova smyslu, kdy pracovník „správně zasáhne“, anebo v horším slova smyslu, kdy pracovník „nesprávně zasáhne“ a může dojít k „falešnému poplachu“, anebo může jít k nedbalosti. Vhodný je v této situaci individuální nebo situační přístup. Správnému rozhodnutí by mělo předcházet správné posouzení životní situace klienta.¹¹²

Další autorkou, která se zabývá dilematy, je Dana Nedělníková, která popisuje dilemata jako typická. Patří sem: rozhodování mezi protichůdnými zadáními, dilema

¹⁰⁸ Srov. THOMPSON, M.: *Přehled etiky*, s. 117-18

¹⁰⁹ Srov. MATOUŠEK, O. a kol.: *Základy sociální práce*, s. 191

¹¹⁰ Srov. MUSIL, L.: „*ráda bych Vám pomohla, ale...*“, s. 137-147

¹¹¹ Srov. Tamtéž, s. 173-175

¹¹² Srov. NAVRÁTIL P., JANEBOVÁ R. a kol.: *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*, s. 119

pomáhajícího vztahu, dilema volby způsobu řešení, dilema vycházející z osobnostních a odborných kvalit, dilema přijmout pozici v lokalitě, kde žije sociální pracovník.¹¹³

Z výše uvedeného vyplývá, že některá dilemata se prolínají, jiná jsou totožná jen s jiným názvem atd. Například výše popsané dilema „pomoc“ a „kontrola“ je uvedeno shodně u všech tří autorů:

Princip „pomoci“ a „kontroly“. Rovnocenný vztah je ten, kdy pracovník pomáhá řešit problém klienta a nepůsobí na něj jednostranně.¹¹⁴

Pracovník jedná s klientem buď z pohledu nabízení pomoci, nebo přebírání kontroly. Obě možnosti jsou součástí práce sociálního pracovníka a objevují se v průběhu rozhovoru s klientem. Pracovník rozlišuje podle situace, zda nabídnout pomoc, či zda kontrolovat. V některých případech je kontrola nezbytná a žádoucí.¹¹⁵

Naproti tomu pomoc je výsledkem vzájemného působení mezi pracovníkem a klientem. Pracovník musí vědět, jak zní objednávka, tj. přání klienta. Dále přichází nabídka ze strany pracovníka. Podstatným krokem je pak dojednávání pomoci. Následuje dohoda o pomoci, o zakázce. Znamená to, že se pracovník s klientem domluvili na společné práci vedoucí ke kýženému cíli.¹¹⁶

Tuto účinnou metodu někdy nelze v praxi použít. Například když je potřeba rychlého jednání s rizikem prodlení při akutní krizové situaci. Proto se někdy pracovník rozhodne pro druhou variantu – kontrolu. I kontrola je užitečným nástrojem při řešení krizové situace klienta, například usměrnění jeho chování. Použití metody kontroly nastává v situacích, kdy je klient pasivní k řešení své situace, nespolupracuje nebo nedodržuje dohodnutá pravidla.¹¹⁷

¹¹³ Srov. NEDĚLNÍKOVÁ, D.: *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*, s. 40-45

¹¹⁴ Srov. MUSIL, L.: „*ráda bych Vám pomohla, ale...*“, s. 90-91

¹¹⁵ Srov. ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat*, s. 20-21

¹¹⁶ Srov. Srov. ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat*, s. 22

¹¹⁷ Srov. NEDĚLNÍKOVÁ, D.: *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*, s. 43

Pomoc a kontrola nejsou někdy přesně odlišené a rozdíly mezi nimi se zdají bezvýznamné. Pracovník však musí jednat velmi citlivě a obě metody musí správně odlišit.

Kontrola je rychlejší a jednodušší způsob práce s klientem oproti dojednávání pomoci, která je však pro pomoc klientovi účinnější.¹¹⁸

Mezi profesionální způsoby kontroly patří: opatrování, dozor, přesvědčování, vyjasňování.

K profesionálním způsobům pomoci patří: doprovázení, vzdělávání, poradenství a terapie.¹¹⁹

Sociální pracovník je přesvědčen o nutnosti pomoci klientovi, na druhou stranu například státní politika očekává sociální kontrolu.¹²⁰

Zda je účinnější řídit – kontrolovat, či pomáhat – podporovat, o tom vedou psychologové a další odborníci debaty a výsledky nejsou jednoznačné. Neexistuje návod, kdy má přednost první či druhá varianta. Záleží na zkušenosti sociálního pracovníka a také na tom, jak nabízené varianty přijme sám klient. Například systemický přístup rozlišuje pomoc a kontrolu tak, že pokud si klient určitou akci ze strany pracovníka nevyžádal, není to pomoc, ale kontrola.¹²¹

¹¹⁸ Srov. ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat*, s. 20-22

¹¹⁹ Srov. Tamtéž, s. 33

¹²⁰ Srov. MATOUŠEK, O. a kol.: *Základy sociální práce*, s. 191

¹²¹ Srov. KOPŘIVA, K.: *Lidský vztah jako součást profese*, s. 40-46

3 Dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování

Již v úvodu jsem zmínila konkrétní školské zařízení, kde jsou umístěny děti s poruchami chování. Jedná se o Výchovný ústav, středisko výchovné péče, střední školu a školní jídelnu Černovice.

Nejprve popíšu historii a současnost tohoto zařízení, dále považuji za důležité charakterizovat profil dívek, které jsou v zařízení umístěné.

V následující podkapitole se již budu věnovat konkrétním etickým dilematům, která vyplývají ze sociální práce s klientkami v ústavu. Pro dokreslení problematiky popisují jednu konkrétní kazuistiku a pojmenuji klíčové etické momenty.

3.1 Výchovný ústav, středisko výchovné péče, střední škola a školní jídelna Černovice

3.1.1 Historie zařízení

Výchovný ústav Černovice má dlouholetou tradici v péči o ohrožené a zanedbávané děti. V roce 2018 jsme oslavili 60. výročí působení, ale zdejší péče o děti má mnohem delší tradici.

Dá se říci, že oficiální zakladatelkou zařízení pro opuštěné děti byla paní Marie Patová. Založila v roce 1884 Černovicích sirotčinec pod názvem „U dobrého pastýře“. Spolek, který zařizoval provoz sirotčince se jmenoval „Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek“ a fungoval až do roku 1939. Péče byla věnována sirotkům a také tělesně postiženým nebo např. hluchoněmým dětem, většinou dívkám. Po první světové válce byla ochrannovna zrušena.

V důsledku druhé světové války byl na místě ochrannovny zřízen uprchlický tábor, následně Ústav pro přistěhovalce či v roce 1943 Ústav pro matky s dětmi přestěhovalců, který se po válce stal Státním dětským domovem. (některé zdroje uvádí i názvy: Dětský domov při Ústavu pro péči o uprchlíky při Ministerstvu sociální a zdravotní správy, Dětský domov v Černovicích, Dětský domov při Ústavu pro péči o přistěhovalce při Ministerstvu vnitra, Československý státní dětský domov a léčebna, Dětský domov pro péči o uprchlíky, Státní dětský domov pro dívky, sirotky a opuštěné matky s dětmi, Ozdravovna „Dětský domov“ nebo Krajský dětský domov.)¹²²

¹²² srov. VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice [online]. Černovice: VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice, [cit. 2020-02-19]. Dostupné na [www:< http://www.vucernovice.cz/stredni-skola/>](http://www.vucernovice.cz/stredni-skola/)

Sloužil pro dívky ve věku od 5 do 15 let, které v průběhu druhé světové války přišly o jednoho nebo oba rodiče, nebo jejichž rodiče o ně nemohli z různých důvodů pečovat.

V roce 1950 rozhodlo Ministerstvo školství o sloučení výchovy dětí z dětského domova s převýchovou „mravně narušené mládeže“ s názvem Domov výchovy mládeže při Krajském dětském domově s kapacitou 170 dětí. Tento experiment se však nesetkal s úspěchem a Dětský domov v následujících letech zanikl.

Od roku 1958 pečuje toto školské zařízení o dívky s poruchami chování, kdy název Výchovný ústav mládeže z roku 1961 přešel do dosud posledního názvu Výchovný ústav.

Pro Výchovný ústav nastal další přelom v roce 1991, kdy vzniklo první oddělení pro nezletilé matky a děti, další oddělení pak vznikla následně v roce 1996 a 2002. V současné době se již kapacita nedělí, všechny prostory jsou upraveny pro matky s dětmi.

Jako součást Výchovného ústavu byl mimo areál zařízení vybudován tzv. „cvičný byt“, který slouží dívkám k přípravě na samostatný život, učí se v něm hospodařit se svěřenými finančními prostředky, plánují nákupy, starají se svépomocí o prostory bytu, vaří si jídlo, připravují se do školy, učí se smysluplně využívat volný čas.

Součástí výchovného ústavu je Středisko výchovné péče, které poskytuje preventivní ambulantní službu dětem a mládeži s poruchami chování, s negativními jevy chování atd.

Střední škola Černovice slouží k výuce dívek umístěných v tomto školském zařízení. Jiné děti do této školy nedochází. Kapacita školy je 48 žákyň. V minulosti škola měnila obory vzdělávání dle aktuální poptávky na trhu, v současné době, tj. ve školním roce 2019/20 nabízí vzdělávání ve dvouletých oborech vzdělávání s výučním listem Kuchařské práce a Zahradnické práce.¹²³

3.1.2 Současnost zařízení

Již jsem uvedla, že pracuji jako sociální pracovnice ve školském zařízení, které pečuje o dívky s poruchami chování, které mají soudem nařízenou ústavní výchovu. Specifikem Výchovného ústavu v Černovicích je péče o dívky těhotné a nezletilé matky s dětmi od 12 let věku, většinou do 18, resp. 19 let.

¹²³ srov. VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice [online]. Černovice: VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice, [cit. 2020-02-19]. Dostupné na [www:< http://www.vucernovice.cz/stredni-skola/>](http://www.vucernovice.cz/stredni-skola/)

Proces péče o ohrožené děti prošel v minulých několika desetiletích velkými změnami. Soustava ústavní výchovy vyžadovala reformu, při které byly radikálně sníženy počty dětí ve výchovných skupinách a otevřely se možnosti další péče o děti v různých typech náhradní výchovy. Zatímco např. v roce 1979 byla kapacita zařízení 144 chovank a pracovalo v zařízení 78 pracovníků – z toho 42 pedagogických, v současné době je kapacita, i z dlouhodobého pohledu, ustálena na 48 dívkách.¹²⁴

Počet zaměstnanců je v současné době 52, z toho 25 pedagogických, tj. učitelů ve střední škole, vychovatelů a asistentů pedagoga. Naprosto nezbytná je v takovém zařízení přítomnost psychologa nebo etopeda, lépe obou profesí. Navýšily se úvazky především pro pedagogické pracovníky, kteří zajišťují přímou pedagogickou práci (výchovnou i vzdělávací), rozšířil se počet výchovných skupin, čímž došlo ke snížení počtu dětí ve výchovných skupinách a na jednotlivých pokojích. Od r. 2011 funguje mimo areál zařízení tzv. „cvičný byt“. Prioritou cvičného bytu je přiblížit život reálnému – civilnímu životu tak, aby byla smazána pomyslná propast přechodu ze zařízení do života, viz blíže následující kapitola. V současné době je naše zařízení, společně s Výchovným ústavem v Moravském Krumlově, jediným zařízením, kde vykonávají ústavní výchovu rovněž těhotné a nezletilé matky s dětmi, které nemohou být ve své rodině. Odborní pracovníci jim poskytují péči v předporodním i poporodním období.

Sociální práce s touto cílovou skupinou přináší velmi často různé dilematické situace, které musí sociální pracovník řešit. Protože v některých případech může jít o nezvratná rozhodnutí, nerozhoduje v těchto situacích sociální pracovník sám, ale jak je psáno v kapitole 1. 2, je součástí multidisciplinárního týmu více pracovníků a odborníků výchovného ústavu, kteří se na rozhodování spolupodílejí.

3.1.3 Profil dívky umístěné v zařízení

Profil dívky umístěné v zařízení je uveden ve vnitřních dokumentech Výchovného ústavu v Černovicích. Byl zpracován pracovníky multidisciplinárního týmu pod vedením psychologa zařízení. Považuji za důležité tento dokument citovat celý, neboť zásadním způsobem uvádí do problematiky cílové skupiny, se kterou v zařízení pracujeme.

¹²⁴ srov. *Almanach k 50. výročí založení VÚ*. Černovice: VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice, 2008. ISBN neuvedeno

„Většina dívek přichází z prostředí, které se výrazně liší od běžného standardu většinové společnosti. Prostředím jsou míněny sociální a materiální okolnosti, celkový způsob života. Dívky mají zkušenost se životem v nefunkční rodině (nejsou plněny funkce emoční, materiální, socializační), mají zkušenost se životem v ústavním zařízení. Tyto okolnosti je důležité mít na paměti při jakémkoli rozhodování o dívkách.

Specifika sociálních a materiálních podmínek

- Chladné emoční vztahování se k dětem, doprovázené mnohdy sociálním nezájmem, za současného neregulovaného projevu emocí ze strany rodičů jak k dětem, tak k sobě navzájem, popřípadě dalším lidem.
- Zkušenost s násilím v mnoha podobách, s opuštěním rodiči či jinými dospělými v raném věku, sexuální zneužívání, vystavení užívání drog, alkoholu apod., prostředí bez intelektuálních podnětů, bez vzorů usilování, překonávání překážek, dodržování a respektu k pravidlům a normám společnosti.
- Zkušenost s chudobou, kterou provází hladovění, časté stěhování, bydlení ve zcela nevyhovujících podmínkách (holobyty), nevlastnění věcí běžné potřeby, jako je dostatek oblečení, nádobí, nábytek, věci, které máme rádi, máme k nim vztah, mnohdy proto, že je za nimi příběh, ...

Dopady na sociální okolnosti života

- Vše způsobuje emoční plochost, jinými slovy emoce dívek se nerozvinuly do bohatosti, která je pro *plnohodnotný život* zásadní. Výrazný je strach, vztek, radost, ale vyšší emoce jsou mnohdy zakrnělé. Dívky jsou ve velké míře emočně labilní, což sebou nese krom výkyvů nálad (střídání stavů euforie, paniky a strachu, vzteku, depresivního ladění, emoční pohody a apatie) velké limity ve schopnosti emoce (stavy a nálady) regulovat (uklidnit se, překonat nechuť apod.).
- Dívky mají minimální zkušenost s trvalostí bezpečného, pozitivního emočního vztahu. Nedokáží vztahy udržovat a pečovat o ně. Vzhledem k tomu, že sociální potřeby (potřeba sounáležitosti, potřeba být milován a potřeba milovat apod.) hrají u člověka klíčovou roli, i tyto dívky po vztahu touží, do vztahů vstupují. Velmi častá jsou partnerství různého charakteru mezi dívkami. Orientace na okamžitý prospěch, užitek, nezkušenost s překonáváním překážek, neschopnost odsunout okamžité uspokojení apod. stojí za krátkodobostí těchto vztahů, konflikty. Vztahy jsou intenzivní, vášnivé, přelévají se z lásky do nenávisti.

- Obdobné je vzťahovanie sa k opačnému pohlaví. Po vzťahoch s mužmi touží, prijímajú podriadenú rolu, doprovozenou mnohdy ponížovaním, nadávkami, bitím apod. To vnímajú ako normu. Pojmy ako vzájomný rešpekt a úcta, tolerance, zde neexistujú. Vše je dôležité vidieť v kontextu minimálnej sebaúcty, narušeného vzťahu k sebe samotným. Dívky vnímajú ako normu situácie, ktoré by boli pre ženu *většinouvé společnosti* zcela nepřijatelné.
- Ve všech vztazích se mnohdy dívky chovají účelově.
- U dívek je častý stav, při kterém je v popředí neúčelná, desorganizovaná a nadměrná psychomotorická aktivita, která vzniká v důsledku psychické nebo tělesné nepohody. Nejnápadnějšími projevy jsou pohybový neklid často spojený s úzkostí a nepochopením situace, zvýšená reaktivita na jakékoli zevní podněty. Chování je nepředvídatelné a může vyústit do agresivity.
- Dívky mnohdy nemají osvojeny hygienické návyky, nepečují o sebe v oblasti vzhledu, výživy. Zájem o tuto oblast se objevuje ve vlnách, zřídka zahrnuje všechny oblasti.
- K dospělým autoritám se vztahují odlišně. V situacích vřelého, soustředěného, nehodnotícího zájmu jsou vynikající společnice, jsou otevřené, spolupracující, angažované. Vstřícnost ve chvíli, kdy se požadavky autority dostávají do rozporu s jejich momentálními zájmy, potřebami, pak reagují slovní agresí, odmítáním. Nevhodnou interakci vnímá dívka jako novou, nevyvozuje důsledky, nezajímají je následky. Za neuspokojení jakékoli potřeby dávají vinu autoritě (popřípadě jiným dívkám), nevidí souvislost s vlastním nevhodným chováním, neaktivitě apod.
- Dívky jsou silně orientovány na okamžité uspokojení potřeb, žijí v módu tady a teď. Nedokáží usilovat, překonávat překážky, vyvinout úsilí, odložit okamžité uspokojení ve prospěch uspokojení pozdějšího, ale kvalitnějšího. To má dopad na celý život – vztahy, vzdělání, pracovní oblast, finanční hospodaření, plánování v obecné rovině.
- Problematický je vztah k návykovým látkám. Většina dívek má s užíváním drog osobní zkušenost. Vztah k drogám je silně ambivalentní – chuť je užívat a současně strach z jejich užívání.
- Dívky si neváží zařízení – nábytku, elektroniky, věcí běžné potřeby. V jejich životech absentovaly vzory, od kterých by se tomu naučily. Věci byly a nebyly, vyměňovaly se za jiné, málokdy bylo něco opravdu jejich. K věcem a zařízením si nevytvářejí vztah.

- **Ve velké většině se dívky ani v budoucnu nemohou opřít, spolehnout na rodiče, ani ostatní členy rodiny, v důsledku jejich celoživotního selhávání mají dívky velmi komplikované pojetí vlastní rodičovské role.**

Dopad na rozumové schopnosti, poznávání, poznání

- Většina dívek má intelekt v pásmu podprůměru, či lehké mentální retardace. Často jde o důsledek nepodnětného prostředí a školní zanedbaností. Testovým situacím dívky nerozumí, požadované úkoly jsou pro ně nesmyslné, ale vychutnávají si pozornost, která jim je v průběhu testování věnovaná.
- Velké množství dívek má omezenou slovní zásobu, někdy i běžná slova chápou intuitivně, bez hlubšího porozumění.
- Dívky komplikovaně pronikají do souvislostí.
- Představy (nejen o budoucnosti) jsou silně vázány na žitou zkušenost. V představách o sobě a své budoucnosti mnohdy nejsou schopny opustit žitou realitu, minulost a současnost.
- Fantazie je chudá.
- Čtenářská úroveň u většiny dívek je velmi slabá.
- Dobré výkony dívky podávají v matematických úkolech, které jsou založeny na mechanickém osvojení (násobilka, sčítání a odčítání do stovky, apod).
- Velmi oslabená je u dívek pozornost, kterou udrží v řádu několika minut. Následuje únava, motorický neklid. Délka udržení pozornosti je u dívek (stejně jako u každého) ovlivněna aktuálním emočním rozpoložením, zájmem a porozuměním.
- Myšlení dívek vykazuje některá specifika – zpomalené myšlení (reakce přichází až po nějaké době latence, reakce je doprovázená projevem únavy); zhoršené abstraktní myšlení, pomalé vybavení představ, chudý projev (na otázku odpoví holou větou nebo slovem); ulpívavé myšlení (ulpívá na jednom tématu, pořád mluví o tom samém, jeho myšlení se nerozvíjí, myšlenkový proces se nepohne dál);
- V situacích vyžadujících intelektuální úsilí mají tendenci uniknout, vyhnout se.
- V situacích, kdy je zájem vzbuzen, jsou aktivní, angažované.
- Dívky jednoznačně upřednostňují praktické činnosti před činnostmi intelektuálními.
- Téměř všechny dívky udávají, že rády zpívají a tancují. Aktivně se tomuto ale samy systematicky nevěnují, což odůvodňují vnějšími okolnostmi (není nabídka od vychovatelů, nemá to cenu apod.,)
- Dívky mají smysl pro humor, nadsázku.

Dopad na morální oblast

- Oblast postojů a hodnot je živelná, neuvědomovaná. V morálním usuzování převládá orientace na odměnu či vyhnutí se trestu, pravidla nejsou dívkami zvnitřněna, vnímají je mnohdy pouze jako omezování.
- U dívek ale existují některá pravidla, která ctí.
 - Jsou velmi citlivé na vztahování se k dětem. Malé děti milují, chová-li se k nim kdokoli špatně, vnímají to a odsuzují.
 - Přes skutečnost, že se samy potýkají se závislostmi na různých typech drog, fetišák je pro ně odsouzení hodný člověk, fetišáky opovrhují.
 - Přes skutečnost, že mnohé prostituovaly, je prostituce pro ně nepřijatelná, je to důvod k vyčlenění, prostitutkami opovrhují.

Mají specifické pojetí spravedlnosti, kterou posuzují výhradně ze svého úhlu pohledu, bez schopnosti vidět problematiku v širších souvislostech. Můžeme uvažovat o egocentrickém myšlení.

Orientace na okamžité, maximální uspokojení, na tady a teď, je pro oblast morálky rozhodující.

Psychiatrické diagnózy

- Velmi častá je diagnóza *syndrom ADHD*. Porucha se projevuje psychomotorickým neklidem, impulsivitou a poruchou pozornosti. Vše bylo popsáno výše.
- V zvýšené míře se projevují patologicky – sebepoškozování, neadekvátní reakce, noční běsy, stavy úzkosti a paniky, noční pomočování apod., což je způsobeno nezpracovanými traumaty z minulosti, ale i nejistou budoucností.¹²⁵

¹²⁵ FRANCOVÁ, M.: a kol., *Profil dívky umístěné v zařízení*. Černovice, 2018, nepublikovaný text

3.2 Příklady řešení konkrétních etických dilemat

V této kapitole charakterizují konkrétní dilematické situace, které mohou řešit všichni zúčastnění, tj. na jedné straně nezletilá dívka, rodiče, sourozenci, na straně druhé sociální pracovník příslušného orgánu sociálně právní ochrany dětí (dále jen OSPOD), soudce, pracovníci zařízení ústavní péče. Do hry mohou vstupovat také další klienti školského zařízení, ale i obyvatelé města, kde se školské zařízení nachází.

Důležitou součástí kapitoly je kazuistika dívky, díky ní lze lépe definovat etická dilemata vzniklá při sociální práci s klientkou.

Samotným etickým dilematem může být otázka, zda vůbec zřizovat, podporovat a financovat školské výchovné zařízení pro tuto cílovou skupinu, tj. nezletilé těhotné dívky a nezletilé matky s dětmi.

Začátek pobytu dívky v ústavním zařízení je nařízením její ústavní výchovy (popř. předběžného opatření). Situace se dotýká:

Klientek samotných, v případě, že se jedná o těhotné dívky, pak i jejich dětí, partnerů, rodičů, sourozenců. Dále se ale situace také dotýká druhé strany, tj. sociálních pracovníků na OSPOD, soudů, státních zástupců. A v neposlední řadě pak pracovníků ústavních zařízení, kam je dívka umístěna nebo přemístěna.

Mohou pak vyvstat například tato dilemata:

a) Klientka má právo na péči a výchovu svého dítěte v rodinném prostředí nebo má být společně s dítětem umístěna v zařízení ústavní výchovy?

Normálně fungující rodina se může postarat o dceru, která otěhotní v brzkém věku. Zajistí jí zázemí, v případě docházky do školy poskytne po dobu výuky matky péči o dítě, pomůže finančním i hmotným zabezpečením a podporuje ji při výchově a péči o dítě.

Pokud se však jedná o rodinu, která není schopná péči o těhotnou nezletilou dceru zabezpečit, vstupuje do vztahu dítě – rodina stát, prostřednictvím sociálních pracovníků OSPOD, který musí situaci řešit a zajistit vše potřebné. Pokud matka dítěte navíc páchá provinění, je povinností státních institucí eliminovat toto závadové chování a ochránit jak dívku samotnou (a jeho dítě), tak i společnost.

Pomoc či kontrola: pomoc rodiny, osob blízkých, okolí, dále pomáhajících profesí, ať se jedná o školního psychologa, výchovného poradce, sociálního pracovníka atd. Pokud na základě této pomoci nedojde ke zlepšení situace dítěte, může být nařízen pobyt (ambulantní nebo pobytový) například ve středisku výchovné péče, dohled sociálního pracovníka nebo kurátora orgánu sociálně-právní ochrany dětí. V tom případě již můžeme hovořit namísto pomoci o kontrole.

Sociální pracovník pak může stát před otázkou, zda zasáhnout či nezasáhnout. V jaké chvíli je sociální pracovník oprávněn zasáhnout a začít tak řešit situaci dítěte? Ve chvíli, kdy ubližuje samo sobě, dopouští se drobných přestupků, nebo až ve chvíli, je-li ohroženo zdraví buď dítěte (v případě například zneužívání návykových látek, sebepoškození), nebo ve chvíli, kdy začne ubližovat osobám blízkým (domácí násilí dítěte směrem k rodičům), nebo ve chvíli páchaní provinění na veřejnosti (krádeže, loupežná přepadení).

V případě nezletilé dívky – matky je situace o to vážnější, že se kromě péče o samotné dítě jedná i o péči a zdraví jejího dítěte. Může se jednat o zanedbání péče o dítě z důvodu nevhodného chování matky, otce, dalších rodinných příslušníků či páchaní provinění z jejich strany, kdy dítě zanechávají samotné doma v péči osob, které nejsou schopné zajistit péči o malé dítě.

Pak může dojít k tomu, že soud nařídí ústavní výchovu dítěte, které neprospívá v rodinném prostředí, v případě nezletilé matky a dítěte o jejím umístění i s dítětem do péče výchovného ústavu.

Do hry vstupují pracovníci školských zařízení pro ústavní nebo ochrannou výchovu. Dítě je umístěno (přivezeno rodinou, sociálním pracovníkem nebo soudním vykonavatelem) do zařízení.

Dochází tak k ochraně nejen dítěte před škodlivými vlivy prostředí, tak k ochraně společnosti před dítětem, které se dopouští závadového chování nebo rovnou trestné činnosti. Je soudem nařízená ústavní výchova.

b) Dítě nezletilé matky má právo na plnohodnotný život v blízkosti matky, ale v ústavním zařízení, nebo by mělo vyrůstat v rodině bez biologické matky (např. u otce, u babičky)?

V případě nezletilé matky se pak řeší dilema, zda umístit dívku společně s dítětem nebo dívku samotnou a dítě ponechat v péči rodinných příslušníků. Pokud dívka o dítě dosud pečovala řádně a mezi matkou a dítětem se vyvinula silná citová vazba, je vhodné, aby byla dívka umístěna do zařízení společně s dítětem.

Pokud je v blízkosti nezletilé matky a jejího dítěte rovněž otec dítěte, který s rodinou, dívkou a svým dítětem je v kontaktu nebo s nimi žije, může být rovněž soudem rozhodnuto, že dítě zůstane v péči otce a dívka bude umístěna do zařízení sama bez dítěte. Takové případy ale v našem zařízení neřešíme, neboť k nám zpravidla nebývá umístěna matka bez dítěte.

Jsou však zařízení, kdy dítě zůstane v péči otce dítěte a u dívky je nařízená ústavní výchova ve školském zařízení běžného typu, nikoliv v zařízení pro nezletilé těhotné dívky a matky s dětmi.

Pokud dívka v rodinném prostředí selže a nedokáže se o svoje dítě plnohodnotně postarat, nerespektuje rodiče atd., může nastat stejný případ jako u otce nezletilého dítěte. Dítě může být svěřeno do péče rodičů dívky, která je následně umístěna do zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu, nikoliv s oddělením pro nezletilou matku a dítě.

c) Společnost má či nemá právo být chráněna před osobami páchajícími trestnou činností

V případě, že dítě páchá opakovaně trestnou činností, může soud rozhodnout o opatření ve výchově, kdy je nařízená ústavní nebo ochranná výchova v některém z typů školských zařízení. Tato zařízení poskytují výchovnou, vzdělávací a sociální práci s dítětem. Pracují na stabilizaci chování a zlepšení, narovnání vztahů jak v rodině, ve škole, ve společnosti atd.

3.2.1 Kazuistika dívky

Kazuistika dívky je zpracována podrobně ze spisové dokumentace. Důraz je kladen na stěžejní životní momenty v životě dívky, ze kterých následně vznikala dilemata, která jsou v průběhu kazuistiky číselně označena. V další kapitole je pak popis těchto dilemat.

Petra B.

Opatrovnický spis rodiny B. je veden od roku 1991 v souvislosti s narozením prvního dítěte – Jiřího. Nezletilá Petra vyrůstala v úplné rodině společně s ostatními sourozenci: Jiřím (1991), Lukášem (1994), Radkem (1996) a Zdeňkem (2004). V rodině panovaly dobré vztahy.

Matka byla z důvodu mentálního postižení v invalidním důchodu a byla zbavena způsobilosti k právním úkonům, otec se snažil o manželku a děti postarat. V roce 2010 zemřel. Matce byl záhy ustanoven opatrovník, syn matky Jiří, který o ni pečoval. Byl ustanoven rovněž poručníkem svých sourozenců. Petře v té době bylo 10 let.

Po úmrtí otce bylo zjištěno, že nájemní byt, ve kterém rodina žila, je zadlužen a musí být vrácen pronajímateli. Z tohoto důvodu se rodina přestěhovala do pronajatého bytu I. kategorie o velikosti 2+1.

Poručník uvedl, že poté, co zjistil první případ pohlavního zneužívání mezi Radkem a Petrou, snažil se problém vyřešit, s oběma si promluvil, všechno jim vysvětlil, upozornil je, že takové chování je nesprávné a pokud se bude opakovat, budou sourozenci umístěni do „děčáku“.

Dle sdělení soudu poručník už v roce 2011 podal trestní oznámení na Policii ČR ve věci pohlavního zneužívání Petry bratrem Radkem (v roce 2015 rozhodl okresní soud o upuštění od uložení trestního opatření bratru Radkovi a současně bylo uloženo ochranné léčení sexuologické v ambulantní formě).

Poručník se obrátil na OSPOD v místě bydliště se žádostí o pomoc. Petra s bratrem byla umístěna rozhodnutím soudu v Dětském diagnostickém ústavu.

Ze závěrečné diagnostické zprávy vyplývá, že rozumové schopnosti Petry odpovídají aktuálně spodu pásma lehké mentální retardace. Využitelnost jejích schopností se nachází ještě níže. Extrémně omezená je především její pracovní paměť a psychomotorické tempo. Slabé jsou i matematické schopnosti. Využitelné jsou dívčiny

sociální schopnosti a vysuzování ze sociálních souvislostí. Prognóza jejího dalšího vývoje je zatím otevřena, bude vhodné držet její chování s citlivým přístupem v potřebných hranicích. Opakovaně se vracet k případným nezdarům, kultivovat její zvýšený zájem o druhé pohlaví.

Opatrovník doporučil, aby ústavní výchova byla nařízena.

Jedenáctiletá Petra s bratrem Radkem byla umístěna do DD, ZŠ, SŠ a ŠJ Duchcov. Další dva bratři Lukáš a Zdeněk byli svěřeni bratrovi Jiřímu do pěstounské péče.

Zpočátku neměla Petra v dětském domově závažné problémy s chováním, pouze se dopouštěla menších kázeňských přestupků jako např. drobných krádeží nebo pozdních příchodů. Vzhledem ke svým sníženým rozumovým schopnostem byla v kolektivu snadno ovlivnitelná. Později začala z dětského domova pravidelně utíkat.

Po zadržení Policií ČR a návratu do dětského domova prakticky za pár hodin opět utekla. Na útěku se zdržovala u svého přítele, který jí vodil na různá místa u silnice v Teplicích a Bílině, kde Petra nabízela sexuální služby za úplatu. Peníze pak předávala příteli. Petra činnosti vykonávala společně s dalšími nezletilými dívkami, které byly také na útěku z dětského domova. Přítel Petru i dívky bil. Sexuální služby provozovaly ve vozidlech klientů nedaleko čerpací stanice na polní cestě, kde je i hlídal, aby neutekly. Za sexuální služby přijímaly od klientů částky od 500 do 800 Kč, kdy každá měla přes den 3–5 klientů. Za sledované období dívky vydělaly svým „pasákům“ částku nejméně 300 tisíc Kč. Rovněž dívkám podávali pervitin, aby neměly potřebu spát a případně mohly prostitucí vydělávat i v nočních hodinách. Tato skutečnost byla předmětem šetření Policie ČR.

Z důvodu policejního vyšetřování pro trestný čin obchodování s lidmi podle § 168, odst. 1, písm. a) a odst. 3, písm. d) trestního zákoníku byl Petře ustanoven soudní znalec v oboru zdravotnictví, odvětví klinická psychologie-pedopsychologie. Petra byla vyšetřována jako oběť. Prostituci Petra provozovala společně s dalšími dvěma dívkami, jedna z nich byla v následujících měsících rovněž umístěna ve VÚ Černovice.

Z důvodu přetrvávajícího problémového chování Petry, zejména častých útěků spojených s prostitucí, bylo v roce 2015 rozhodnuto o přemístění dívky do VÚ, DDS v Místě.

Petra pobývala stále na útěku. Při zajištění policií byla přivezena do VÚ Místo ve špatném fyzickém i psychickém stavu. Byla zjištěna gravidita ve 4. měsíci.

Její zdravotní a psychický stav se postupně stabilizoval.

Z důvodu těhotenství bylo rozhodnuto o přemístění dívky do VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice, kde byla přijata dne 2. 2. 2016.

Docházela na prohlídky k lékaři v rámci těhotenství a byla zařazena do školy, kde se učila podle individuálního vzdělávacího plánu základní školy Místo, kam pedagogové zasílali návrh známek pro čtvrtletní a pololetní hodnocení.

Od dubna 2016 Petra zůstávala na internátě, byla vzdělávána individuálně a v červnu 2016 ukončila povinnou školní docházku. Přípravovala se intenzivněji za pomoci zdravotní sestry a pedagogických pracovníků na porod a péči o dítě.

Od doby nástupu Petry do ústavní péče o ni bratr Jiří neprojevoval zájem, nekontaktoval jí ani telefonicky, ani osobními návštěvami, neumožňoval jí pobyty v jeho rodině. S příslušným OSPOD komunikoval, svou formální roli poručníka nezletilé plnil.

Petra dne 19. 5. 2016 porodila v nemocnici dceru Petru. Dne 23. 5. 2016 jsme Petru s dcerou přivezli zpět do výchovného ústavu. Ubytovaná byla ve výchovné skupině pro nezletilé matky s dětmi, kde Petra pečovala o dceru za pomoci zdravotní sestry a pedagogických pracovníků.

Co se týká školního vzdělávání, v roce 2016 ukončila Petra, už v roli matky, povinnou školní docházku a byla přijata do ZŠ speciální a Praktické školy Černovice. Od 1. 9. 2016 začala studovat I. ročník vzdělávání 78-62-C/02 Praktická škola dvouletá.

V době vyučování byla dcera Petra v péči zdravotní sestry v budově výchovného ústavu.

Dne 12. 1. 2017 spadla dcera Petře při přípravě na koupání z přebalovacího pultu na zem. Byla odvezena na chirurgickou ambulanci, kde byl proveden rentgen, bez traumatu. Následně bylo provedeno CT hlavy, vše v pořádku. V nemocnici ponechána na pozorování do 16. 1. 2017.

Dne 10. 7. 2017 během rekreačního pobytu mimo zařízení při vybalování věcí v průběhu ubytování se malá Petra měla napít přípravku Domestos. Přivolaná RZS odvezla Petru s dcerou do nemocnice a následně na specializované oddělení nemocnice v Motole Praha, kde byla provedena všechna potřebná vyšetření. Nebylo zjištěno

poleptání jícnu ani další poškození a dívka byla dne 11. 7. 2017 propuštěna z nemocnice.

Sociální pracovnice OSPOD podala na základě informací z našeho zařízení návrh k okresnímu soudu o zahájení řízení o omezení svéprávnosti. Důvodem bylo posouzení intelektu, finanční gramotnost atd., s ohledem na blížící se zletilost nezletilé a s tím spojený odchod z ústavního zařízení.

Jako velmi problematická se jevila skutečnost, že o Petru a její dceru nejeví zájem biologická rodina. Dne 19. 1. 2018 bylo zahájeno řízení „o omezení svéprávnosti a řízení o opatrovnictví člověka“.

Protože v době zletilosti Petry nebylo ukončeno řízení o omezení svéprávnosti a rodičovské odpovědnosti, a navíc neměla ukončené studium Praktické školy jednoleté, využila Petra možnosti setrvání v zařízení dobrovolně po ukončení ústavní výchovy z důvodu dokončení vzdělávání. Její žádosti o další pobyt s dcerou ředitel zařízení vyhověl a dne 20. 7. 2018 byla sepsána smlouva mezi ředitelem zařízení a Petrou. Od září 2018 pokračovala ve studiu Základní a praktické školy Černovice a Petruška byla v době vyučování matky v péči zdravotní sestry.

Vzhledem k blížícímu se ukončení pobytu Petry po dokončení vzdělávání, které se předpokládalo v červnu 2019 a s ohledem na stále trvající nezáměr rodiny o Petru s dcerou, požádala Petra o zajištění ubytování v sociálních službách, konkrétně v domově pro matky s dětmi v místě bydliště, jejichž specializací je poskytování sociálních služeb matkám s mentálním a jiným hendikepem. S Petrou jsme navštívili Domov pro matky s dětmi Horní Jiřetín a následně podobné zařízení v Dolním Podluží. V obou zařízeních proběhl vstupní pohovor se sociální pracovnicí a pracovníky v sociálních službách, zároveň proběhla prohlídka domova s možností rozhovoru s klientkami, které jsou v zařízení ubytovány. Do obou zařízení podala Petra žádost o poskytnutí sociální služby a byla vedena v pořadníku uchazečů o sociální službu.

Vedení školy v průběhu druhého pololetí školního roku 2018/19 uvažovalo o možnosti rozložení jednoho školního roku do dvou let, což umožňuje školský zákon. V případě Petry a její mentální nedostačivosti ve vzdělávání a dalších oblastech, vedení školy nakonec rozhodlo, na základě doporučení školského poradenského zařízení pro vzdělávání žáka se speciálními vzdělávacími potřebami ve škole o rozložení obsahu učiva II. ročníku do dvou let. Na konci školního roku tak nebylo vzdělávání Petry

ukončeno a čekal jí další školní rok pro dokončení vzdělávání a pro přípravu na vykonání závěrečné zkoušky v Praktické škole Černovice.

Na základě vypracovaného znaleckého posudku rozhodl soud rozsudkem ze dne 26. 4. 2019 o omezení svéprávnosti, jmenování opatrovníka pro zastupování a vyřizování záležitostí Petry. Dále byla omezena ve svéprávnosti ve vztahu k rodičovské odpovědnosti k dceři. Současně bylo přiznáno právo „osobního styku s nezletilou dcerou vždy v přítomnosti zaměstnanců Výchovného ústavu, případně jiné dospělé a plně svéprávné osoby, případně následně jmenovaným poručníkem nebo jiné dospělé a plně svéprávné osoby k tomu poručníkem zmocněné.“

V měsíci květnu 2019 se uvolnilo místo v Azylovém domě pro matky s dětmi v Dolním Podluží a byl domluven nástup Petry s dcerou po ukončení vzdělávání dne 19. 6. 2019.

Pár dnů před odjezdem Petry s dcerou do azylového domu nás kontaktovala sociální pracovnice z tohoto zařízení, aby nás informovala, že s ohledem na výše zmíněný rozsudek nemohou Petru s dcerou do zařízení přijmout. Následně zaslali vyjádření písemně. Důvodem odmítnutí přijetí dívky s dcerou byla věta uvedená v odůvodnění rozsudku o omezení rodičovské odpovědnosti: „Po dobu omezení svéprávnosti bude výkon rodičovské odpovědnosti pozastaven ex lege v celém rozsahu.“ V zařízení pobývají matky, které se vzhledem ke svému hendikepu nedokáží bez pomoci a podpory postarat o své dítě, ale citový vztah k dítěti, a naopak vztah dítěte k matce je zachován.

Klientkou jejich služby může být matka, která je omezena ke způsobilosti k právním úkonům, k hospodaření s penězi, ale bohužel ne matka, která je omezena v rodičovské odpovědnosti.

Na základě těchto informací, které de facto znamenaly setrvání Petry s dcerou i nadále v péči našeho zařízení, anebo oddělení vzájemného soužití matka – dítě, se Petra rozhodla pro další prodloužení pobytu v zařízení z důvodu studia druhého oboru vzdělávání ve Střední škole Černovice, dvouletém oboru Práce ve stravování. Dne 18. 6. 2019 byla podepsána nová smlouva o prodloužení pobytu v zařízení z důvodu studia a Petra s dcerou zůstala v péči našeho školského zařízení.

V době soudního řízení ve věci omezení svéprávnosti a rodičovské odpovědnosti nebylo naše školské zařízení účastníkem řízení, nebylo proto možné do rozhodnutí soudu z naší strany zasahovat.

Přesto jsme se rozhodli požádat advokátku, která v soudním řízení Petru u soudu zastupovala, o její vyjádření k celé záležitosti se žádostí o pomoc v řešení nastalé situace.

Advokátka se k věci vyjádřila takto: „ze znaleckého posudku vyplývá, že Petra B. není schopná samostatné péče o dítě, je schopna udržování osobního styku s nezletilým dítětem, ale není schopna zajišťování jeho výchovy a vzdělávání, určení místa jeho bydliště, jeho zastupování a spravování jeho jmění. Od narození o dceru pečuje za pomoci pedagogů a zdravotních sester, vznikl mezi nimi silný citový vztah. Je tedy zřejmé, že o dítě dokáže pod dozorem pečovat.

I když je ve výroku rozsudku uvedeno, že Petře B. se přiznává právo osobního styku vždy v přítomnosti zaměstnanců výchovného ústavu či jiné dospělé a plně svéprávné osoby, nelze tento výrok rozsudku vykládat tak, že nad Petrou B. a její dcerou je třeba vykonávat neustále dozor a dítě od matky oddělit. Uvedená část soudního rozhodnutí znamená, že Petra B. nemůže s dcerou např. samostatně bydlet na sídlišti nebo rozhodovat o jeho majetku“.

Ani na základě vyjádření advokátky nedošlo k dohodě s azylovým zařízením. Navíc dle sdělení sociální pracovníce OSPOD rozsudek de facto znamená umístění dítěte do náhradní rodinné péče a matce „povolit“ osobní styk s ním.

Požádali jsme OSPOD jako účastníka řízení o okamžité kontaktování okresního soudu a řešení situace Petry tak, aby bylo jednáno „v nejlepším zájmu dítěte“.

OSPOD dle telefonického sdělení požádal soud o zahájení řízení ve věci změny rozsudku a vypracování nového znaleckého posudku ve vztahu k péči Petry o dceru Petru.

V lednu 2020 sociální pracovníce OSPOD na náš telefonický dotaz sdělila, že soud zahájil nové řízení, ustanoví soudního znalce pro vypracování znaleckého posudku, vše však bude trvat delší dobu.

Petra s dcerou Petrou tak nadále zůstává v péči našeho školského zařízení, stará se o dceru za pomoci pedagogických pracovníků a zdravotní sestry a dochází do Střední školy Černovice. Malá Petra v současné době navštěvuje běžnou Mateřskou školu při Základní škole v Černovicích.

Petra stejně jako my, pracovníci zařízení, čeká na ustanovení soudního znalce, vypracování znaleckého posudku, na základě kterého bude (anebo nebude) změněn rozsudek příslušného soudu hlavně ve vztahu péče o dceru Petru a omezení rodičovské odpovědnosti.

Následně se Petra může rozhodnout, zda i nadále setrvá v zařízení, nebo pobyt ukončí a ze zařízení odejde – s dcerou, anebo bez ní. V červenci 2020 dovrší Petra 20 let, dcera Petra oslaví 18. 5. 2020 čtvrtý rok.

Od 2. 2. 2016 dosud neprojevila rodina Petry zájem, osobní návštěvu v zařízení nebo naopak zájem o pobyt mimo zařízení v rodině. Před návštěvou a pohovorem v azylovém domě pro matky s dětmi jsme kontaktovali rodinu prostřednictvím sociální pracovnice OSPOD. Bratr Jiří sdělil, že v době naší návštěvy města bude v práci a nemůže si vzít volno, aby se s Petrou viděl.

Jednou došlo k zprostředkovanému setkání s rodinou, které iniciovali pracovníci našeho zařízení. Kontaktovali jsme přítelkyni bratra Jiřího, Katku, se kterou byla Petra sporadicky v kontaktu přes sociální sítě. Sdělili jsme jí, že v konkrétní den přijedeme společně s Petrou a její dcerou do místa jejich bydliště se žádostí o setkání buď mimo bydliště ve veřejném prostoru, anebo přímo v rodině. Katka naší žádosti vyhověla a proběhlo setkání s Katkou i matkou Petry, která Petru od roku 2011, kdy byla umístěna do DDÚ Liberec, neviděla.

V době svého volného času, který Petra s dcerou tráví mimo zařízení na vycházkách, se Petra seznámila s několika chlapci, muži, o které projevovala zájem a navázala s nimi přátelský, posléze milenecký vztah. Jednalo se však o závadové osoby, které na dívku neměly dobrý vliv a nemohly Petře s dcerou nabídnout stabilní rodinné zázemí.

Přítel Miroslav G. za Petrou dojížděl z Tábora do Černovic v době jejích vycházek, čas trávili především „sezením“ v autě, vždy ve společnosti dcery Petry a často za přítomnosti dětí pana G., kterému byly, dle jeho slov, děti svěřeny do péče.

Pan G. projevil zájem o pobyt již zletilé Petry ve své rodině například v době vánočních svátků 2018. Protože je však u dcery Petry soudem nařízená ústavní výchova, bylo třeba požádat sociální pracovníci OSPOD o prošetření poměrů v rodině pana G. Žádost o pobyt pro sebe a dceru Petru napsala Petra (již zletilá – dosud neomezená ve svéprávnosti a zákonný zástupce dcery Petry).

Sociální pracovnice OSPOD pobyt v rodině pana G. nepovolila. Vedení ústavu proto rozhodlo, že bude Petře s dcerou povolen celodenní výlet, kdy si p. G. vyzvedne Petru v jeden den dopoledne a týž den večer dívku s dcerou do zařízení přiveze. Petra si celodenní výlet chválila a vrátila se zpět do zařízení s dcerou spokojená a v pořádku. Tyto celodenní výlety byly vedením zařízení povoleny opakovaně. Později se pan G. odmlčel, vztahy ochably a vztah byl ukončen.

Petra se dále seznámila s panem Janem M., který v minulosti studoval OU Černovice a prostředí, včetně klientek našeho zařízení, mu bylo známé. Petra projevila přání o pobyt s dcerou Petrou v rodině pana M. Požádala tedy o víkendový pobyt pro sebe a dceru Petru v jeho rodině. Příslušný OSPOD zaslal nesouhlasné stanovisko k pobytu, takže pobyt nebyl Petře s dcerou povolen.

Petra situaci vyřešila po svém. V době vycházky nasedla k panu M. do auta a odjela s ním do místa jeho bydliště. Ve chvíli, kdy jsme se tuto informaci dozvěděli od ostatních dívek, které Petru s panem M. v autě viděly, jsme kontaktovali obvodní oddělení Policii ČR a po Petře s dcerou bylo vyhlášeno celostátní pátrání. S ohledem na bohatou trestní minulost pana M. byla jeho osoba Policii ČR dobře známá, vč. jeho bydliště. Policie Petru s dcerou v rodině pana M. vypátrala a převezla na služebnu, kde jsme Petru s dcerou převzali a převezli zpět do zařízení.

3. 2. 2 Pojmenování klíčových etických dilemat

V této části pojmenuji, dle mého názoru, nejdůležitější dilemata při sociální práci s Petrou B. Stručně nastíním možná řešení a dopady na zúčastněné včetně postojů a názorů sociální pracovnice a ostatních pracovníků zařízení, sociální pracovnice OSPOD, civilní školy, soudu, popř. státního zástupce, policie a případně dalších zúčastněných.

a) Rozhodování bratra Jiřího pečovat o mladší sourozence nebo je umístit do ústavní péče:

Bratr Jiří se po smrti otce rozhodl, že se pokusí o svoje mladší sourozence postarat sám za pomoci svojí přítelkyně Kateřiny, přestože má v péči mentálně postiženou matku. Nepracuje, pobírá příspěvek na péči o osobu blízkou.

Situace v rodině se však komplikuje, když bratr Radek a sestra Petra se dopouštějí závadového chování, kdy mezi sourozenci dochází k incestu. Případ je o to závažnější, že Petra ještě nedovršila 15let věku. Bratr Jiří uvažuje o podání trestního oznámení na policii a také návrhu na umístění obou sourozenců do ústavní péče. Nakonec se rozhodne a trestní oznámení na sourozence podá. Věc je řešena a vzhledem k věku „provinilců“ je odložena. Sourozenci však v závadovém chování dále pokračují. Jiří tedy podává návrh na nařízení předběžného opatření na umístění dětí do dětského diagnostického ústavu.

Rovněž sociální pracovnice OSPOD řeší, zda je nařízení předběžného opatření jediné řešení, jiné osoby z rodiny, které by mohly děti převzít do péče, nebyly zjištěny.

Okresní soud řeší, zda nařídit u sourozenců ústavní výchovu nebo je ponechat v péči bratra Jiřího. Na základě důkazů nařizuje ústavní výchovu.

Současně je řešena situace dalších bratrů Lukáše a Zdeňka, kteří se nedopouštějí závadového chování. Následně Jiří podává návrh na svěřeni obou bratrů do pěstounské péče, OSPOD s návrhem souhlasí, soud rozhoduje. Zde by bylo zajímavé i řešení v podobě svěřeni sourozenců ne do pěstounské, ale příbuzenské péče. V tom případě by však bratr Jiří neměl nárok na dávky pěstounské péče, příjmem rodiny by pak byl pouze příspěvek na péči na matku, popř. příspěvek na dítě.

b) Řešit odebrání nebo neodebrání dítěte z důvodu neschopnosti matky postarat se o dceru:

Po celou dobu pobytu, tj. od příchodu těhotné Petry do našeho ústavu, jsme řešili otázku, zda bude Petra, s ohledem na mentální hendikep, po narození dítěte schopna samostatné péče a výchovy.

Po narození dcery v květnu 2016 (téhož roku v červenci dovršila Petra 16 let věku) se bohužel naše obavy potvrdily. Přebalování, příprava umělé stravy, praní atd. muselo probíhat se značnou pomocí pracovníků. Nereagovala ani na noční pláč malé Petry. Na druhou stranu o dceři velmi hezky mluvila, vytvářel se mezi nimi citový vztah, ráda

se dcerou chlubil, ukazovala nám jí, chtěla, abychom se podívali do kočárku, do postýlky, jak je Petruška krásná. Nepřipouštěla si však, že by péči o dceru nezvládala jak v současné situaci, tak v budoucnu, kdy dítě povyroste a bude stále více a více vyžadovat pozornost matky atd.

Sociální pracovnice od počátku prosazovala podporování vztahu matky a dcery, neboť se domnívala, že v podmínkách ústavního zařízení bude Petra schopná o dceru pečovat, a to za pomoci pedagogických pracovníků a zdravotní sestry. Rovněž sociální pracovnice doufala, že se naučí Petra péči o dceru, časem se osamostatní a až bude ze zařízení odcházet, bude schopná zajistit samostatnou péči o dítě.

Naopak názory některých pracovníků byly takové, že Petra nemá vytvořený citový vztah k dceři, bere jí jako panenku na hraní a většinu péče o dítě musí suplovat pracovníci zařízení, a to přes den i v nočních hodinách.

Ze strany pracovníků vznikla potřeba podniknout některé kroky. Hovorů o tom, co s Petrou, zda by nebylo pro matku i dítě vhodnější obě oddělit, byly desítky a desítky. Na společných setkáních sociálních pracovníků, pedagogických pracovníků z výchovného i vzdělávacího úseku a zdravotní sestry, tzv. „soc-ped-zdrav porady“ pracovníků jsme pořád dokola hodnotili péči Petry o dceru, možný vývoj do budoucna i možná rizika jak na straně matky Petry, tak na straně Petry dcery.

Stejně debaty jsme vedli i se sociální pracovnicí OSPOD, která za Petrou a její dcerou jezdí jednou za tři měsíce na návštěvu do zařízení. Sdělovali jsme jí průběžně informace o chování Petry, její péči o dceru atd.

Vedení ústavu se nakonec rozhodlo podporovat péči Petry o dítě. Pro Petru byl nastaven individuální výchovný a vzdělávací program s podpůrnými činnostmi, aby se učila, s ohledem na svou mentální a sociální zanedbanost, o dceru starat a zajišťovat tak všechny její potřeby.

Sociální pracovnice OSPOD zastávala názor, že dokud bude Petra s dcerou v ústavním zařízení, je v bezpečí ona i dítě a není proto třeba podnikat kroky vedoucí k zásadnímu rozhodnutí, například podat soudu návrh na odebrání dítěte. My, pracovníci zařízení, jsme sociální pracovníci v jejím rozhodnutí většinou podporovali, i když pro nás situace nebyla vůbec jednoduchá.

U dítěte byla příslušným soudem, na základě návrhu sociální pracovnice OSPOD, nařízená ústavní výchova, kterou vykonávala společně s matkou v našem zařízení.

Vychovatelé museli vynaložit velké úsilí, než si Petra pozvolna zafixovala základní návyky v péči o dítě.

Byly však okamžiky, kdy matka nevnímala potřebu hlídat bezpečí dítěte, věnovala se svým činnostem (například spánku, jídlu, telefonovala si mobilním telefonem atd.) a dítě bylo vystaveno nebezpečí, například pádu ze židle, ze schodů atd.

Tak došlo ke dvěma vážnějším úrazům dítěte, kdy poprvé, jak je popsáno v kazuistice, dítě spadlo při koupání z dětského přebalovacího lehátka, v druhém případě údajně vypilo dezinfekční přípravek DOMESTOS (to se nakonec nepotvrdilo, matka měla pouze podezření, že v nestřeženém okamžiku se dítě napilo z lahve, kterou drželo v ruce).

V dalších případech se například dítě skutálelo ze schodů v době, kdy matka ponechala otevřené dveře na chodbu a odešla na WC, nebo si dítě způsobilo popáleninu na ruce, protože sáhlo na rozzhavenou lampu nad postelí v pokoji atd.

S matkou Petrou jsme opakovaně probírali vzniklé situace, upozorňovali jsme jí na možná nebezpečí včetně úrazu dcery, ponaučení Petry bylo však krátkodobé.

S ohledem na vyvíjející se situaci, na různá drobná i vážnější poranění dítěte, vyjádřila sociální pracovnice, za podpory některých pedagogických pracovníků, pochybnosti nad tím, zda bylo rozhodnutí podporovat Petru v péči o dceru správné.

V jednom případě, kdy Petra s dcerou Petrou odjela autem se svým přítelem na neznámé místo a muselo být po ní vyhlášeno pátrání prostřednictvím Policie ČR, uvažovala sociální pracovnice o vyvolání jednání s kolegy a následně sociální pracovníci OSPOD o změně ve výchově vedoucí k odebrání dítěte matce. Tato událost se stala v srpnu 2018, kdy bylo matce již 18 let, dítěti dva roky, matka zatím nezbavená svéprávnosti, takže v podstatě plnohodnotný a jediný zákonný zástupce dítěte a Petra byla na dobrovolném pobytu po ukončení ústavní výchovy v zařízení na základě Smlouvy, viz výše.

c) Kontaktovat poručníka (staršího bratra) Petry za účelem jeho zapojení do péče o Petru, či respektovat jeho dřívější rozhodnutí s Petrou se nestýkat:

Po příchodu dívky do zařízení jsme kromě oficiálních informací podaných opatrovníkovi p. Jiřímu B., zaslali dopis, kde ho informujeme o možných návštěvách za sestrou v zařízení a o možnosti pobytu Petry v jeho rodině na dočasném pobytu. Měli jsme zájem (Petra i my) o navázání kontaktu s rodinou Petry. Pan B. se při jednání se sociální pracovníci OSPOD jasně vyjádřil, že si nepřeje, abychom ho kontaktovali ohledně návštěv za sestrou včetně případných „dovolenek“. Pátrali jsme společně se

soc. pracovníci po dalších osobách z rodinného prostředí, se kterými by mohla Petra navázat kontakt. Bohužel se nám to nepodařilo.

Tento postup sociální pracovnice v zařízení je běžný. Vždy že se snaží informovat rodinu, mimo oficiálních komunikačních kanálů, neboť rodina dívky je pro nás důležitým partnerem při řešení různých situací. Pro dívku samotnou je sounáležitost s rodinou zásadní.

Během pobytu Petry v zařízení se sociální pracovnice, i přes vyjádřený nesouhlas p. Jiřího B., pokusila rodinu znovu dvakrát kontaktovat. Poprvé v době, kdy jsme v březnu 2018 společně s Petrou navštívili Domov pro matky s dětmi v místě bydliště rodiny, kde proběhl přijímací pohovor a zapsání Petry do pořadníku čekatelů na poskytování sociální služby. Členové rodiny věděli od sociální pracovnice OSPOD, že do místa bydliště s Petrou pojedeme a Petra je chce vidět, přesto nikdo z rodiny zájem neprojevil.

Z postoje rodiny jsme byli velmi smutní. Absolvovali jsme vstřícné kroky k setkání Petry se sourozenci a matkou. Jeli jsme z Černovic do Kadaně, což pro nás představuje provozní, finanční i časové náklady a rodina neprojevila sebemenší zájem.

Sociální pracovnice i ostatní pracovníci byli následně skeptičtí k další případné návštěvě. Dlouhou dobu jsme respektovali přání rodiny, abychom je nekontaktovali, nicméně Petra stále průběžně hovořila o tom, že by se s rodinou chtěla vidět, že si občas píše přes sociální sítě a že se jí po rodině stýská. Matku a bratra neviděla dlouhých 8 let. Opět jsme tedy začali hledat možnosti setkání.

Po poradě s pedagogickými pracovníky jsme uskutečnili druhý pokus na podzim 2019, kdy etopedka zařízení oslovila rodinu, konkrétně přítelkyni bratra Jiřího B. Kateřinu, se kterou po několika dnech domluvila návštěvu v místě bydliště.

Původní záměr setkání se na „neutrální“ půdě, tj. například v cukrárně, v kavárně nebo v kanceláři sociální pracovnice OSPOD, byl změněn a Petra s dcerou navštívila rodinu přímo v bytě. Petra zde strávila cca dvě hodiny a byla spokojená.

Byli jsme rádi, že jsme se rozhodli a rodinu kontaktovali.

d) Podporovat Petru v partnerských vztazích, či ji podporovat v životě singl, respektive v životě matky samoživitelky:

(Petra zletilá, svéprávná, ve výchovném ústavu dobrovolně X u dcery Petry soudem nařízená ústavní výchova)

Pracovníci se rovněž museli „poprat“ s dilematem, zda podporovat Petru v jejích vztazích s ostatními muži, se kterými se nejprve setkávala v rámci vycházek v době osobního volna v Černovicích. Později projevila přání, aby mohla pana G. a následně při vztahu s panem M. navštěvovat muže v jejich domácnosti mimo Černovice.

Pokud jejich setkávání probíhalo v rámci osobního volna Petry a pokud nedošlo k porušení dohodnutých pravidel (včasný a řádný návrat z vycházky), neměli pracovníci k Petřiným vztahům žádné připomínky. Pan G. přijížděl za Petrou z nedalekého města osobním vozem, kdy většinu volného času během vycházky trávila Petra s dcerou v jeho autě, několikrát i za přítomnosti jeho dvou dětí, které s sebou na „výlety“ za Petrou vozil. S panem G. se později Petra rozešla a započala vztah s panem M., se kterým se rovněž seznámila během volného času na vycházce v Černovicích.

Pan M. za ní jezdil autobusem nebo vlakem. O tomto pánovi jsme byli informováni od kolegů, kteří jej dříve učili v místním odborném učilišti. Upozornili nás, že známost není pro Petru vhodná, že se jedná o závadovou osobu. Nicméně Petra s dcerou se vracela z vycházek včas a v pořádku. Kromě větší opatrnosti nebyly z naší strany podniknuty žádné kroky.

Petra vztah s panem G. chválila, byla spokojená a v jejím chování nastaly drobné pozitivní změny, vyhověli jsme jejímu přání, aby se s ním vídala oficiálně. Požádala o pobyt mimo zařízení v rodině pana G., sociální pracovnice příslušného OSPOD však po prošetření poměrů v jeho domácnosti nesouhlasila s pobytem Petry ml. (u které byla nařízená ústavní výchova, Petra st. byla již zletilá a v ústavu na dobrovolném pobytu). Sociální pracovnice spolu s ostatními pracovníky přemýšlela, na základě přání Petry, jak kontakty s panem G. umožnit.

Využili jsme možnosti celodenního výletu mimo Černovice s tím, že Petru s dcerou pan G. vyzvedne ráno po snídani, odveze si je do Tábora do své rodiny, a Petru s dcerou přiveze zpět do zařízení navečer tak, abychom dostáli nesouhlasu OSPOD k pobytu mimo zařízení. Několik těchto návštěv proběhlo bez problémů. Byli jsme proto rádi, že jsme Petře návštěvy, výlety umožnili.

V případě druhé osoby, pana M., o kterém jsme měli informace o jeho závadovém chování v minulosti, jsme řešili stejné dilema. Zda Petru, která se dosud s dcerou z vycházek v Černovicích vracela opět řádně a včas, podporovat ve vztahu s tímto pánem. V tomto případě jsme byli obezřetnější (vzhledem na zaručeným informacím od

lidí, kteří pana M. osobně v minulosti znali) a vztah jsme nepodporovali. Znamená to, že nebylo možné Petře s dcerou zakázat se s panem M. scházet v rámci vycházek v Černovicích, ale neměli jsme zájem podporovat případný pobyt Petry s dcerou v jeho domácnosti mimo město. Petra ovšem přesto požádala o sepsání žádosti o pobyt dcery Petry v rodině pana M. v rámci víkendové dovolenky. Sociální pracovnice OSPOD s pobytem mimo zařízení nesouhlasila. Řešili jsme tedy otázku, zda Petře povolit alespoň celodenní výlet stejně jako v případě předchozího přítele pana G.

Celodenní výlet jsme Petře s dcerou nedovolili, snažili jsme se jí vše vysvětlit. S naším rozhodnutím nesouhlasila a přála si k příteli jet. Došlo k tomu, že nastoupila k panu M. do auta, když za ní přijel do Černovic a odjela s ním mimo město. Museli jsme informovat obvodní oddělení Policie ČR a vyhlásit po Petře s dcerou pátrání. Petra byla zanedlouho, i s ohledem na trestní minulost pana M., zadržena v jeho bydlišti a převezena na služebnu.

Petra si neuvědomovala, nakolik ohrozila sebe, a především svoji dceru a že porušila stanovená pravidla. Cítila se ublížena, plakala. S panem M. se následně, i na naše doporučení, rozešla. Od té doby se podobné selhání neopakovalo.

e) Vzdělávat Petru na střední škole, či upřednostnit celodenní péči o dceru:

Součástí výchovného ústavu je i střední škola, kterou navštěvují dívky umístěné v našem zařízení, pokud ukončily povinnou školní docházku. Nabízíme jim v současné době dvouleté obory vzdělávání Kuchařské práce a Zahradnické práce. V době ukončení povinné školní docházky Petry byly otevřené ještě další dva obory, Provozní služby a Šití prádla.

S ohledem na předchozí vzdělávání Petry v PŠD na základě individuálního vzdělávacího plánu původní základní školy věděli učitelé, jakých školních výsledků Petra dosahuje a že je ve vzdělávání velmi slabá a nemotivovaná. Souhlasila s dalším vzděláváním ve Střední škole, nepreferovala žádný obor, nemohla se rozhodnout, víceméně jí to bylo jedno. Byla si však vědomá toho, že pokud nebude docházet do školy, nebude jí vyplácen sirotčí důchod, který pobírá po otci.

Pracovníci zařízení zase uvažovali nad tím, zda bude Petra schopná zvládnout náročnou péči o dceru Petru a současně plnit vzdělávací požadavky střední školy včetně pravidelné docházky do/ze školy. Petra však s dalším vzděláváním souhlasila, rozhodli

jsme se jí další vzdělávání umožnit a situaci řešit dál až v případě, že by Petra nezvládala péči o dceru v kombinaci s docházkou do školy a přípravou na vyučování.

Protože jsme byli přesvědčeni, že pro Petru by byly naše dvouleté „éčkové“ obory náročné, zajistili jsme přijetí Petry do civilní Praktické školy dvouleté při domově Kopretina v Černovicích. Toto rozhodnutí se, přes všechny nesnáze během školní docházky, zdálo jako dobré, Petra se naučila plno nových věcí, školu úspěšně ukončila a získala závěrečné vysvědčení. Nic na tomto úspěchu nezměnilo ani rozhodnutí školy, na základě doporučení školského poradenského zařízení, rozložit II. ročník do dvou let, jak je uvedeno v kazuistice. I toto rozhodnutí bylo, domnívám se, ve prospěch Petry.

4 Analýza vybraných dilemat z pohledu utilitarismu

Z výše uvedených etických dilemat, která jsou v případě Petry uvedena výše, jsem vybrala dvě, kterým jsem věnovala soustředěnou pozornost a pokusím se o jejich rozbor z pohledu utilitarismu. Tato teorie byla společně s dalšími dvěma – deontologií a etikou péče již zmíněna v kapitole 2. 4.

Naprosto zásadním je dilema, *zda Petře dceru odebrat, či nikoli*. V průběhu a vývoji celého případu vstoupilo do hry rozhodování několikrát.

Dalším z momentů, který zásadním způsobem ovlivnil uvažování o životě Petry a její dcery, bylo období, kdy Petra navázala milostný vztah s mužem, se kterým chtěla trávit čas mimo zařízení. Tato okolnost vedla jednak k hledání optimálního řešení konkrétní situace, jednak opět vstoupilo do hry dilema, tentokrát v podobě *podporovat Petru v partnerském životě, (když ano, tak jak nastavit hranice, pravidla, podmínky), či partnerský život Petry nepodporovat (když ne, tak jak postupovat?)* Současně si skrze toto rozhodování uvědomili zodpovědní pracovníci další rovinu příležitostí, ale i rizik pro život Petry a její dcery, která jsou významná.

Kdyby se měl celý utilitarismus vyjádřit jedním slovem, bylo by to právě slovo *užitečnost*, které vystihuje celou jeho podstatu. Kromě informací uvedených k utilitarismu v kapitole 4.3 se budu v následujícím rozboru opírat o primární literaturu a autory, kteří se zásadním způsobem zasloužil o rozvoj utilitarismu jako etické teorie, a to Johna Stuarta Milla a Jeremy Benthamu.

Dle utilitarismu je pojetí užitečnosti bráno ve vztahu k „řídícímu pravidlu lidského jednání“, přičemž se nejedná o maximální štěstí pro jednotlivce, ale celkově. Existence má být co nejvíce prosta bolesti, a naopak plná radosti, a to s ohledem na kvalitu i kvantitu.¹²⁶

Formulaci „největší štěstí pro všechny“ vychází od R. Cumberlanda, který vycházel z předpokladu altruismu, který je lidem vrozený. Obvykle je tato formulace však připisována výše zmíněnému J. Benthamovi.¹²⁷

¹²⁶ Srov. MILL, J. S.: *Utilitarismus*, s. 52

¹²⁷ Sociologický ústav AV ČR: *Sociologická encyklopedie*. [online], Praha: 2017 [cit. 2020-03-21]. Dostupné na [www < http:// https:// https://encyklopedie.soc. cas.cz/w/Utilitarismus>](http://www.soc.cas.cz/w/Utilitarismus)

Etika užitečnosti hovoří o tom, že: „co chcete, aby lidé dělali vám, dělejte vy jim. A miluj svého bližního jako sebe.“ K tomu dojdeme tím, že předpisy nebo společenský řád směřují zájem jednotlivce k souladu se zájmem celku, a současně aby výchova a názory veřejnosti, které ovlivňují lidskou povahu, aplikovaly tento vliv ve správné spojení vedoucího od vlastního štěstí jednotlivce k dobru celku.¹²⁸

Utilitarismus je normativní etika a je třeba, aby, v zájmu jeho správného užití, byla kritéria mravního posuzování jednodušeji uchopitelné. Charakteristika základních utilitaristických poloh je kombinace čtyř principů:¹²⁹

1. Princip následků, také zvaný teleologický princip – hodnocení vychází z následků, účinků, které od jednání můžeme očekávat. V tom případě nelze o jednání člověka mluvit jako o „mravně správném či nesprávném samo o sobě“. Posouzení mravnosti přichází především s ohledem na to, co jednání způsobuje.

2. Princip užitečnosti – princip prospěšnosti pro uskutečnění věci, která je dobrá sama o sobě, tj. nakolik budou následky jednání prospěšně pro uskutečnění dobra o sobě.

3. Princip hédonismu – jde o uspokojování potřeb a zájmů lidí, tj. radosti, štěstí, slasti. Dobrem o sobě je lidské štěstí, které si určuje každý sám pro sebe.¹³⁰

Rozlišujeme dva tyty principu hédonismu. Kvantitativní, který prosazuje J. Bentham, je vázán na množství – kvantitu štěstí, měřeného silou prožitku. Kvalitativní hédonismus upřednostňuje J. S. Mill, když rozlišuje radosti nižší, tj. tělesné, a vyšší, tj. duchovní. Smyslem jednání je tedy co nejlepší jednání, které přináší větší radost.¹³¹

Hédonismus můžeme však rozlišit i jinak: pozitivní a negativní. Pozitivní maximalizuje slast a objevuje se například mezi členy vládnoucích tříd, které mají dostatek prostředků k navyšování uspokojování svých žádostí. Negativnímu záleží na tom, aby se vyhnul strasti s úmyslem zmírnit možné zklamání.¹³²

¹²⁸ Srov. MILL, J. S.: *Utilitarismus*, s. 62-63

¹²⁹ Srov. ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*, s. 31–32

¹³⁰ Srov. Tamtéž, s. 32-33

¹³¹ Srov. PŘÍKASKÝ, V.: *Učebnice základů etiky*, s. 65

¹³² Srov. SPAEMANN R.: *Základní mravní pojmy a postoje*, s. 24

Bentham rozlišuje sedm dimenzí pro měření požitku nebo bolesti: intenzitu, trvání, jistotu, dostupnost, plodnost, čistotu a rozsah. Naproti tomu Mill je toho názoru, že Benthamova posedlost kvantifikovat potěšení a bolest vede k opomíjení kvality. Podle Milla jsou některé požitky lepší proto, že jsou dle své povahy kvalitnější, například požitky intelektuální a požitky sociálního cítění.¹³³

4. Sociální princip – jedná se o prospěch ne jednotlivce, ale všech, kterých se jednání týká, tzn. „co možná největší štěstí co možná největšímu počtu lidí“. Tento princip zahrnuje i zvířata, neboť jsou cítící bytostí. Sociální prospěšnost pak je dána kvantitativně-aditivně, tj. sociální užitek.¹³⁴

Utilitarista hledá, které rozhodnutí přinese větší dobro nebo prospěje vyššímu počtu lidí. Pozitiva a negativa jednotlivých řešení by opakovaně přehodnocovali.¹³⁵

Protože je „utilitarismus jednou z nejrozšířenějších a nejvlivnějších teorií etiky“¹³⁶, rozhodla jsem se výše uvedená etická dilemata rozvést právě touto teorií a jejími čtyřmi principy.

4.1 Odebrat či neodebrat Petře Petrušku?

a) Rozhodování bezprostředně po příchodu Petry do zařízení (2016)

V námi popisovaném případě není zcela jednoznačné, kdo všechno byli a jsou ti, na které mělo, respektive má rozhodnutí dopad. Klíčovými aktéry jsou Petra a její dcera Petruška. Dále jsou to vychovatelé, sociální pracovníci, odborní pracovníci, ostatní klientky zařízení.

Rodinné příslušníky v tomto případě ponechám stranou, protože o Petru nejevili ani minimální zájem. V době, kdy těhotná Petra přišla do našeho zařízení, kdy jsme se s ní osobně neznali, vstupovala do rozhodovacího procesu spíše otázka dodržení zákona, a výše psychologické teorie a společenské trendy. Otázka blaha, štěstí a užitku byla velmi upozaděná. Když už se objevila, vstupovala spíše v kontextu vychovatelů, kteří budou postaveni před úkol vybavit Petru pro samostatný život než v kontextu samotné Petry.

¹³³ Srov. HILL, J.: Soudný utilitarismus Johna Stuarta Milla. In.: ČAPEK, J. a kol.: *Přístupy k etice II.*, s. 189

¹³⁴ Srov. ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*, s. 33–34

¹³⁵ Srov. MÁTEL, A. a kol.: *Aplikovaná etika v sociální práci*, s. 115

¹³⁶ Srov. THOMPSON, M.: *Přehled etiky*, s. 93

b) Rozhodování v kontextu zletilosti Petry (2018)

Výše je zmíněno, že se mezi zaměstnanci a oběma Petrami vytvořilo v průběhu let silné emoční pouto. Uvažujeme-li o pojmech vyjadřujících podstatu utilitarismu *blaho, blahobyť, užitek, štěstí, ...*, a to vše v co největší míře pro co nejvíce zúčastněných, musím konstatovat, že v případě Petry a její dcery jsme usilovali o takové rozhodnutí, aby *co nejvíce lidí bylo co nejméně nešťastných*. Tato formulace vychází jednak ze zkušenosti s prožíváním Petry, jednak z rozhovorů účastníků setkání, která vedla k definitivnímu rozhodnutí, a samozřejmě se opírám i prožívání vlastní.

Toto je rozhodnutí z pohledu kvantity. Z pohledu kvality pak uvažuji nad tím, že záleží na kvalitě štěstí a pak je možno přechkat momentální neštěstí pro větší a pozdější kvalitnější prožitek štěstí.

Blaho Petry a její dcery se s velkou silou vlomilo do myslí a srdcí většiny těch, co byli postaveni před nutnost rozhodnout, jak v případě Petry a její dcery postupovat dál. Pro Petru a Petrušku by bylo odloučení jednoznačnou tragédií, která by jistě ležela na srdci všem, kterým na osudu Petrušek záleželo, respektive většině zaměstnanců, ale i klientek zařízení. Štěstí, zabránění prožitku neštěstí, bylo hlavním kritériem při tomto rozhodování a klíčovým faktorem vedoucím k rozhodnutí ponechat Petru s Petruškou v zařízení a učinit následné kroky (viz výše).

Rozhodnutí směřuje k lidskosti, zodpovědnosti za blaho, štěstí, spokojenost těch, o kterých je rozhodováno. Tento posun je způsoben emoční zainteresovaností, a ta je vyvolána vztahem k Petruškám, ale i Petrušek k nám, lidskou vzájemností. Na základě sebepozorování emočních hnutí v procesu rozhodování se odvažují uvažovat i tak, že spokojenost Petrušek stojí za profesní i lidskou spokojeností zaměstnanců našeho zařízení, i těch klientek, které se s Petrou a její dcerou sblížily.

Za důležité považuji zmínit ještě ten fakt, že zodpovědné rozhodování nás vedlo k vážnému promýšlení výchovné práce, výchovných metod, strategií, ale i cílů nejen směrem k Petře.

Mnohdy jsme viděli podobnost s případy jiných našich dívek, vnímali jsme naléhavě obdobné výchovně vzdělávací potřeby, jindy jsme si uvědomovali naopak odlišnosti, ale opět v kontextu konkrétního pojetí výchovy a vzdělávání.

Lze tedy vyslovit závěr, že intenzivní zaměření pozornosti na jednu dívku mělo jednoznačně pozitivní dopady na filosofii práce v rámci celého našeho zařízení.

Ad 1) Princip následků: Jak už bylo zmíněno výše, toto dilema provází sociální pracovníci a ostatní pracovníky po celou dobu pobytu Petry s dcerou v zařízení.

V roce 2016, tj. krátce po narození malé Petrušky, se sociální pracovnice přikláněla k té variantě, na základě signálů ze strany kolegů a z vlastního pozorování, že bude nezbytné Petře Petru odebrat a umístit jí do náhradní rodinné péče.

Nebylo ani jasné, zda je mezi matkou a dítětem vytvořené citové pouto, matka Petra byla emočně plochá, s dítětem se nemazlila, nemluvila na něj, nevadilo jí, když ho odložila do postýlky a ono plakalo. Na otázky, zda má dítě ráda nebo by ho dala pryč vždy odpovídala, že dítě ráda má.

Obávali jsme se, že počínání Petry, která nebyla schopná se samostatně o dceru postarat, povede například k vážnému zanedbání péče o dítě nebo například k vážnému zranění dítěte z důvodu nedbalosti matky. Doufali jsme však, že v podmínkách ústavní výchovy, kdy jsou pracovníci v podstatě neustále v přítomnosti dívek ve výchovných skupinách, že se to nestane a v podstatě jsme vyčkávali, jak se situace dále bude vyvíjet.

Pracovníci si nebyli jistí, zda již nadešel ten okamžik, kdy „už“ dítě matce odejmout a všem v týmu bylo jasné, že takové rozhodnutí může být nezvratné. Všichni věděli, hlavně pracovníci ve výchovném procesu, o možném riziku, všichni si uvědomovali zodpovědnost, kterou v podstatě za matku Petru přebírají, přesto jsme byli rozhodnutí, že odejmutí dítěte matce by nebylo správné.

Věděli jsme také, že v roce 2018 bude muset pravděpodobně dojít k zásadnímu rozhodnutí v kontextu odchodu Petry s dcerou do samostatného života.

Běžně je tato otázka řešena v průběhu pobytu dívky v zařízení s tím, že se dívka ve své péči o dítě a získávání mateřských kompetencí nějak vyvíjí a někam se posouvá. Pokud nemůže po zletilosti odejít zpět do vlastní rodiny nebo k partnerovi (otci dítěte), je poté nutné zajistit dívce ubytování v sociálních službách, v azylovém domě pro matku a dítě. Zdálo se nám, že se Petra nikam neposouvá.

Opět jsme stáli před rozhodnutím, zda společně se sociální pracovnící OSPOD nevést rozhodnutí k tomu, že bude Petře dcera odebrána, neboť není schopná se samostatně, a to ani v podmínkách azylového domu pro matky s dětmi, o dceru postarat. V azylovém domě nejsou pracovníce v zařízení non-stop, pouze přes den, v pracovní době např. od 7-16 hodin a požadavky na samostatnost v péči o dítě, domácnost, hospodaření s penězi atd. byly v případě Petry nesplnitelné. Bylo však již jasné, že mezi dívkami navzájem je vytvořené silné citové pouto a odebrání dítěte matce by bylo pro obě velkou psychickou zátěží s možnými dalšími následky.

Odebrat však Petru Petře jsme opět nevyhodnotili jako správné řešení a volili jsme variantu nabídnout Petře zůstat v zařízení s dcerou i nadále, a kromě pokračování ve studiu, které bylo jediným „legálním“ důvodem pro setrvání v ústavním zařízení po ukončení ústavní výchovy, učít jí dále kompetencím v péči o dítě atd. Jednali jsme tedy s ohledem na následky jednání.

Ad 2) Princip užitečnosti: Užitečné v tomto případě bylo dceru Petře neodebrat a současně zůstat v zařízení a za pomoci odborných pracovníků, pedagogů, psychologa, etopeda, sociální pracovníce, ji učít získat kompetence ve všech oblastech života tak, aby byla schopná později ze zařízení odejít a zcela samostatně se zapojit do života mimo ústavní zařízení.

Užitečné bylo v tomto případě i to, že Petra s dcerou byla ubytována do cvičného bytu, kde se předpokládala její zodpovědnost a částečná samostatnost.

Jako neužitečné naopak pracovníci viděli to, že dosud nebylo rozhodnuto o omezení svéprávnosti Petry z pohledu finančního hospodaření s penězi, kdy na vkladní knížce měla uloženou vyšší finanční částku (ze sirotčího důchodu po otci) a je nutné jí ustanovit opatrovníka, který jí pomůže s hospodařením s penězi. K tomu došlo až v dubnu 2019.

Současně s tím bylo rozhodnuto, jak je výše uvedeno, že je Petra omezena v rodičovské odpovědnosti a nemůže o dceru samostatně mimo současné zařízení nebo jiné zařízení za dohledu další svéprávné osoby pečovat. Užitečné tedy bylo to, že Petra i nadále zůstane s dcerou v zařízení.

Užitečné pro pracovníky bylo i to, vzdělávat a vychovávat takto mentálně postiženou matku a její dítě, neboť v budoucnu se může stát, že do zařízení bude přijata podobně postižená dívka a bude třeba jí také poskytnout vzdělání a výchovu stejně jako Petře. Jednou z možností užitečnosti pro Petru a případně další matky byla i naše snaha o zřízení sociální služby „chráněné bydlení“ ve spojení s „azylovým domem pro matky s dětmi“, kde by mohla Petra s dcerou a následně popřípadě i jiné matky s dětmi být ubytovány a mohly by fungovat za pomoci našich pracovníků. Naše zařízení je však školským v gesci MŠMT, nikoliv zařízením sociálních služeb v gesci MPSV a zřízení takového zařízení není možné.

Ad 3) Princip hédonismu: Štěstí, radost a slast byla pro Petru ta, že jí bylo nabídnuto i nadále zůstat v dcerou v zařízení, v prostředí pro ni známém, bezpečném, jistém, stejně tak pro její dceru. Zůstat s matkou, v milujícím a podnětném prostředí, přestože se jedná o často kritizované kolektivní zařízení.

Ad 4) Sociální princip: rozhodnutí neodebrat matce dítě přineslo jednoznačně „maximální užitek jednání pro co nejvyšší blaho co největšímu počtu lidí“¹³⁷ než případné rozhodnutí o odejmutí. To, jak je již v úvodu této kapitoly zmíněno, bychom mohli přeformulovat na: „*aby co nejvíce lidí bylo co nejméně nešťastných*“.

¹³⁷ Srov. FISCHER, O. a kol.: Etika jako cesta k radosti ze sociální práce. In: *Etika a lidská práva v sociální práci*, s. 13

Výše zmíněné principy jsou rozebrány z pohledu přímých účastníků, tj. především matky Petry, její dcery Petrušky a pracovníků zařízení. Neberu v potaz názory ostatních, například sociální pracovnice OSPOD; příslušného soudu, který průběžně řešil situaci nejdříve Petry – matky, později Petry – dcery a následně vztahu matky – dcery; soudního znalce, který vyhotovoval posudek o omezení svéprávnosti a rodičovské odpovědnosti, nečinné rodiny atd.

4.2 Podporovat Petru v partnerských vztazích, či ji podporovat v životě singl, respektive v životě matky samoživitelky?

Jak bylo zmíněno výše, Petra dvakrát navázala vztah s mužem, kdy sled událostí vnesl do našeho zařízení nutnost rozhodnout se, jak postupovat zejména v situaci, kdy Petra chce trávit s přítelem čas i několik dní mimo naše zařízení. Petra měla vždy představu a touhu být s partnerem co nejdéle, partnera v obou případech viděla jako muže zodpovědného, milujícího, kterému jde o její a dceřinu spokojenost. Z chování obou partnerů bylo zjevné, že s Petrou chtějí trávit čas. I pro nás, pracovníky zařízení, byla hezká představa, že by Petra našla spolehlivého, zodpovědného muže, který by o ní a Petrušku pečoval. Ani jeden z partnerů však této představě neodpovídal, naopak se s nimi pojila výrazná rizika pro Petru i její dceru.

Konečné rozhodnutí byl kompromis mezi uspokojením potřeby Petry vést partnerský život, za maximálního možného snížení rizik, což navodilo pozitivní pocit z rozhodnutí i u zodpovědných pracovníků. V přeneseném významu lze toto formulovat tak, že rozhodnutí přineslo *užitek, pocit blaha, štěstí* všem zúčastněným.

Za zmínku stojí i fakt, že obavy o bezpečí a spokojenost malé Petrušky a obavy o finanční jistotu Petry (samozřejmě i její dcery) vnesly do hry nutnost právního řešení svéprávnosti a rodičovské zodpovědnosti Petry, viz výše.

Ad 1) Princip následků: Na rozdíl od výše zmíněného dilematu, kdy pracovníci byli jednotní při názoru, zda odebrat či neodebrat Petře Petrušku, nebyly názory na podporování vztahů Petry s muži jednoznačné a bylo neustále třeba hledat kompromisy.

Sociální pracovnice uvažuje o tom, že pokud bychom nepovolili Petře kontaktovat se s přítelem, mohlo by to vést k tomu, že by Petra řešila touhu po kontaktu s přítelem jiným, například i nebezpečným způsobem – útekem ze zařízení. V případě kontaktu s druhým mužem, jak je uvedeno výše, panem M., k tomuto, pro někoho nepředvídanému, pro někoho ale naopak předvídanému, rozhodnutí došlo.

Snahou sociální pracovnice a některých pracovníků bylo předejít útěku Petry a za jakési asistence a častější kontroly podporovat vztah Petry s přítelem. Tento vztah přinesl spokojenost na straně Petry, která měla možnost, i za částečného omezení pohybu, strávit s přítelem pár příjemných chvil mimo zařízení (vycházky, celodenní výlet), vedlo to k uspokojování jejích potřeb.

Ad 2) Princip užitečnosti: Užitečnost viděli pracovníci v tom, že Petra jako mladá dívka má potřebu navazovat přátelské a milostné vztahy s muži a učit se tak sociálními kompetencím a řešení různých situací ze vztahu vyplývající.

Dále spatřovali pracovníci užitečnost v tom, že Petra byla motivovaná k plnění výchovného programu se snahou získávat výhody celodenních výletů mimo zařízení, její spokojenost byla užitečná i pro utužování vztahů Petry uvnitř zařízení jak s ostatními dívkami, tak s pracovníky, snaha o aktivnější spolupráci atd. Užitečné bylo právě to, že Petra mohla opouštět výchovný ústav a trávit čas mimo zařízení.

Ad 3) Princip hédonismu: Tento princip byl pro uspokojování potřeb Petry a její štěstí, radost zásadním impulzem k rozvíjení vztahů s partnerem opačného pohlaví.

Přesto pracovníci, sdílející s Petrou její pocit štěstí, vyjadřovali své obavy nad tím, jak Petra s přítelem čas mimo zařízení tráví, kde atd. Protože se ale vždy z vycházky nebo z celodenního výletu vrátila v pořádku ona i dcera, naše obavy pominuly a Petře jsme vztah přáli.

Ad 4) Sociální princip: Opět lze hovořit o co nejvyšším užitku pro co nejvíce lidí. Petra, Petruška, pracovníci – všichni jsme byli spokojeni se situací, kdy Petra navázala vztah s mužem, který o ni projevoval zájem. Přesto jsme stále měli na zřeteli, že se nemusí jednat o zodpovědnou osobu s „čistými“ úmysly, sledovali jsme proto nenápadně vývoj vztahu.

Po nějaké době vztah mezi Petrou a panem G. ochladl a následně se oba mladí lidé rozešli. Od té doby nenavázala Petra bližší přátelský či milostný vztah s dalšími mužem.

V pozici statutárního zástupce zařízení a vedoucí sociální pracovnice, se vždy v situacích rozhodování primárně opírám o zákon. Argumenty a sdělení ostatních pracovníků, a jak už to ve školství bývá, především žen, které zdůrazňují životní kontext dívek, jejich osobnostní charakteristiky, vzorce chování v rozličných situacích, jsou pro mne důležité. Zásadním způsobem dokáží zpochybnit primární nastavení, dodržení zákona. Z výše popsaných rozhodování můžeme uvažovat o tom, že podobně se proměňuje i rozhodování některých dalších pracovníků.

Naznačila jsem, že rozdíly v etickém uvažování mohou plynout například z povahy funkce, profese. Je zřejmé, že roli hraje i životní filosofie, popřípadě spiritualita každého z nás. Rozhodování, řešení etických dilemat v prostředí výchovného ústavu pro dívky a nezletilé matky (jistě i v každém jiném prostředí) je emočně velmi náročné. Tíhu rozhodnutí mírní respekt a důvěra v zodpovědnost, profesionalitu a lidskost každého, kdo se účastní rozhodování.

Z výše uvedeného vyplývá, že různé pojetí etických teorií má pozitivně přispět ke správnému rozhodnutí sociálního pracovníka při práci v pomáhajících profesích, tím spíše při rozhodování, které se dotýká vztahu matka – dítě. K odůvodnění a potvrzení, že právě rozhodnutí, které jsme učinili, je to správné. Ani etické teorie však nemohou být zásadním argumentem při rozhodování. Ať chceme nebo nechceme, polemika nad správností rozhodnutí je vedena i s ohledem na psychologické aspekty, emoce a city.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo na základě teoreticky formulovaných etických dilemat, principů a teorií prakticky popsat etická dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování, konkrétně nezletilých dívek s nařízenou ústavní výchovou, které se ve svém nízkém věku stávají matkami a pečují (nebo nepečují) o svoje děti.

V prvních kapitolách jsem se zaměřila na obecné informace o sociální práci s dětmi s poruchami chování, sociální práci, roli sociálního pracovníka v multidisciplinárním týmu, dále na poruchy chování dle různých autorů. Představila jsem systém péče o děti s poruchami chování, včetně legislativního vymezení a popisu zařízení pro děti s poruchami chování.

V následující kapitole jsem se zaměřila na etická dilemata ve spojení s etickými kodexy, principy a teoriemi, na které jsem navázala v další kapitole.

Představila jsem konkrétním zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, ve kterém pracuji jako sociální pracovnice 20 let, jeho historii a současnost. Dále jsem se zabývala popisem profilu dívky umístěné v zařízení.

Dilematické situace při sociální práci s dětmi s poruchami chování jsem charakterizovala nejprve obecně, poté jsem uvedla běžná dilemata.

O konkrétní řešení etických dilemat jsem se snažila v případě klientky Petry B., která byla do zařízení přijata jako těhotná patnáctiletá dívka s mentálním hendikepem, neměla ukončenou povinnou školní docházku a narodila se jí dcera, o kterou pečovala v podmínkách školského zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu.

V kazuistice jsem popsala životní příběh dívky, ze které jsem později vybrala některé dilematické situace a krátce je charakterizovala.

Následně jsem se pokusila o rozbor dvou etických dilemat a jejich řešení dle jedné z etických teorií, a to utilitarismu.

Při úvahách o různých možnostech rozhodování a tím i ovlivňování případného dalšího směřování života konkrétní klientky a její dcery jsem vycházela z osobních mnohaletých zkušeností při práci sociální pracovnice v zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu a z práce s touto cílovou skupinou, tj. nezletilé matky s dětmi.

Důležitým aspektem pro rozhodování byly i názory ostatních spolupracovníků a kolegů, tj. vychovatelů, učitelů, a především psycholožky a etepedky.

Za naše školské zařízení jsem se zapojila v červenci 2019 dotazníkového šetření.

Zadavatelem výzkumu č. VUS2_07_VÚPSV s názvem „Výzkum etických dilemat, hodnot a principů sociální práce“, k němuž se dotazníkové šetření vztahovalo, bylo MPSV a jeho realizátorem bylo VUPSV, v. v. i., brněnský výzkumný tým pod vedením profesora Libora Musila. Dotazník byl určen pro všechny sociální pracovníky/pracovnice a zdravotně sociální pracovníky/pracovnice.

Ke dni odevzdání diplomové práce však nebyly údaje získané dotazníkovým šetřením publikované. Sdělení paní Mirky Nečasové ze dne 11. 2. 2020 k výsledkům výzkumu cituji: *„Závěrečnou zprávu z výzkumu jsme zaslali minulý týden na MPSV a nyní čekáme na připomínky. Po jejich zapracování a schválení bude zpráva k dispozici na stránkách VÚPSV, takže to ještě nějaký čas potrvá.“*

Domnívám se, že cíl práce byl splněn. Formulovala jsem dvě etická dilemata a pomocí zvolené etické teorie – utilitarismu – provedla rozbor těchto dilemat.

První z nich, které jsem nazvala „Odebrat či neodebrat Petře Petrušku“, mělo a má dlouhodobý charakter, provázelo nás a dosud stále provází při výkonu pomáhající profese a má zásadní význam pro budoucí život matky s mentálním hendikepem a její dceru. Jak vyplývá z výše popsaného textu, v různém časovém období se rozhodování pracovníků mění s ohledem na vznikající nové zkušenosti, vztahy a další okolnosti, které přináší život.

V porovnání s prvním dilematem bylo druhé dilema o trochu jednodušší, protože se nejednalo o otázku existence budoucího společného soužití matky a dítěte. Nazvala jsem ho „Podporovat či nepodporovat partnerské vztahy dívky“, bylo také krátkodobějšího charakteru.

Nakonec toto dilema vyřešila sama jeho aktérka tím, že vztahy ukončila, nejprve s jedním, následně i s druhým mužem. Neznamená to však, že bychom v příštích dnech nemuseli čelit etickému dilematu podobného charakteru.

Přáli bychom Petře a její dceři, aby našla partnera takového, který by kromě citového pouta k oběma Petrám byl vhodným partnerem i pro pomoc Petře se zvládnutím každodenních povinností vyplývajících z péče o dceru a běžného fungování mimo podmínky ústavního zařízení, ve kterém se dívka již téměř deset let nachází, z toho téměř čtyři roku v roli matky.

V současné době je Petra s Petruškou stále v péči našeho školského zařízení. Hlavním důvodem setrvání v ústavu i po dovršení zletilosti Petry je skutečnost, že v České republice neexistuje zařízení zaměřeno na cílovou skupinu, do které by Petra spadala. To znamená pobytové zařízení pro mentálně hendikepované matky s omezením rodičovské zodpovědnosti. Tento fakt se odráží na zvažování správnosti našich předchozích rozhodnutí, zejména na rozhodnutí podpořit Petru v mateřství. Současná situace totiž vede k jediné možnosti, což je odebrání Petrušky a její následné svěření do pěstounské péče a umístění Petry do chráněného bydlení, popřípadě specializovaného pobytového zařízení. Oddělení Petrušky od matky, ale i naopak, Petry od Petrušky, je ale pro všechny zainteresované v emoční rovině nepředstavitelné, nepřijatelné, předchozí rozhodnutí se ve světle této nutnosti jeví jako špatné.

V současné době čekáme na nové soudní řízení, pro které bude vypracován nový soudně znalecký posudek Petry z oboru psychologie, který může změnit rozsah omezení rodičovské zodpovědnosti Petry a otevřít tak nové možnosti v následných krocích ohledně života Petry s Petruškou, popřípadě *samostatného* života každé z nich.

Práce s touto cílovou skupinou přináší rozmanité dilematické situace a rozhodování bývají často složitá. Přesto má svůj význam a hledání správného rozhodnutí je smysluplné, především s ohledem na nejlepší zájem dítěte.

Osobně vnímám řešení dilematických situací při práci s nezletilými těhotnými dívkami, které jsou umísťovány do školských zařízení ústavní a ochranné výchovy, jako nedostatečné. V praxi nejsou tyto situace běžně řešeny, což může vést k nerozhodnosti sociálních pracovníků a dalších odborníků, kteří s touto cílovou skupinou pracují. Stejně tak následných sociálních služeb zabývajících se pomocí a podporou těchto matek je nedostatek a měla by být této záležitosti věnována zvýšená pozornost.

Je třeba klást důraz na zlepšení péče o mentálně postižené matky v zařízeních ústavní a ochranné výchovy, a jejich děti.

Použitá etická teorie – utilitarismus – klade důraz především na užitečnost a důsledky jednání. Přesto je nutné zmínit, že i tak nám jednoznačně neřekne, jak vzniklá dilemata správně vyřešit, mohou nám však pomoci při rozhodování.

Diplomová práce by mohla přispět k zamyšlení nad složitostí řešení dilematických situací specifické cílové skupiny, kterou jsou mentálně postižené těhotné dívky a matky, a případně k vzniku nových, jejich složitě situaci odpovídajících, služeb pro tyto matky, ať v rezortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (v době jejich nezletilosti), tak v rezortu Ministerstva práce a sociálních věcí (po jejich zletilosti), ideálně vzájemnou spoluprací obou těchto ministerstev.

Seznam použitých zdrojů

- ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky. Praha: ZVON, 1992, ISBN 80-7113-111-3
- BENDL, S. a kol.: Vychovatelství. Praha: GRADA Publishing, a. s., 2015, ISBN 978-80-247-4248-9
- FISCHER, O., MILFAJT, R.: Etika pro sociální práci. JABOK – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, 2008. ISBN 978-80-904137-3-3.
- FISCHER, O. a kol.: Etika jako cesta k radosti ze sociální práce. In: Etika a lidská práva v sociální práci. Praha: CSSP, 2008.
- FISCHER, S. a kol.: Speciální pedagogika. Praha: TRITON, 2014, ISBN 978-80-7387-792-7
- FRANCLOVÁ, M. a kol.: Profil dívky umístěné v zařízení. Černovice, 2018, nepublikovaný text
- GILLIGAN, C.: Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů. Praha: Portál, 2001, ISBN 80-7178-402-8
- JANKOVSKÝ, J.: Etika pro pomáhající profese. Praha: TRITON, 2003, ISBN 80-7254-329-6
- KOPŘIVA, K.: Lidský vztah jako součást profese. Vyd. 4, Praha: Portál, 2000, ISBN 80-7178-429-X
- KŘÍSTEK, A.: Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a o preventivně výchovné péči, Komentář. Praha 3, Wolters Kluwer ČR, a. s., ISBN 978-80-7552-821-6
- MAHROVÁ G., VENGLÁŘOVÁ M. a kol.: Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním. Praha: Grada Publishing, a. s. 2008, ISBN 978-80-247-2138-5
- MATOUŠEK, O.: Slovník sociální práce. Vyd. 2., přeprac. – Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-368-0
- MATOUŠEK, O. a kol.: Encyklopedie sociální práce, Praha: Portál, 2013. ISBN-978-80-262-0366-7
- MATOUŠEK, O. a kol.: Základy sociální práce. Vyd. 2, Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-331-4

- MATOUŠEK, O. a kol.: Metody a řízení sociální práce. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-2
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A.: Mládež a delikvence. Praha: Portál, 1998, ISBN 80-7178-226-2
- MÁTEL, A.: Teorie sociální práce I. Praha: Grada, 2019, ISBN 978-80-271-2220-2
- MÁTEL, A.: Etické kodexy sociálnej práce. Bratislava: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce, 2016. ISBN 978-80-971445-8-6
- MÁTEL, A. a kol.: Aplikovaná etika v sociální práci. Brno: Institut mezioborových studií, 2010, ISBN 978-80-87182-13-0
- MILLER, D.: Blackwellova encyklopedie politického myšlení. Brno: Barrister & Principal, 2003, ISBN 80-85947-56-0
- MILL, J. S.: Utilitarismus. Praha: Vyšehrad, 2011, ISBN 978-80-7429-140-1
- MIOVSKÝ, M.: Historie a současné pojetí primární prevence rizikového chování v České republice. Praha: Sdružení SCAN 2010, ISBN 978-80-87258-47-7
- MUSIL, L.: „ráda bych Vám pomohla, ale...“. Brno: Marek Zeman, 2004, ISBN 80-903070-1-9
- NAVRÁTIL, P.: Vybrané teorie sociální práce. In. MATOUŠEK, O. et al. Základy sociální práce. Vyd. 2, Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-331-4
- NAVRÁTIL P., JANEBOVÁ R. a kol.: *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. ISBN 978-80-7435-038-2
- NEDĚLNÍKOVÁ D. a kol.: Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce. Ostravská univerzita, Ostrava, rok neuveden, ISBN neuvedeno
- NEČASOVÁ, M.: Úvod do filozofie a etiky v sociálnej práci. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-2673-1
- PŘÍKASKÝ, V.: Učebnice základů etiky. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-505-5
- SIROVÁTKA, J.: Bezpodmínečně platný mravní zákon. Etika Immanuela Kanta. In.: ČAPEK, J. a kol.: Přístupy k etice II. Praha: Filosofia, 2015. ISBN 978-80-7007-442-8

SKOBLÍK, J.: Přehled křesťanské etiky. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-357-1

SPAEMANN R.: Základní mravní pojmy a postoje. Praha: Svoboda, 1995. ISBN 80-205-0484-2

ŠRAJER, J., MUSIL, L.: Etické kontext sociální práce s rodinou. Olomoučany: Albert 2008. ISBN 978-80-7326-145-0

TÄNNSJÖ, T.: Understanding Ethics: An Introduction to Moral Theory. 2. vyd. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008, ISBN 978-0-7486-3690-7

THOMPSON, M.: Přehled etiky. Praha: Portál, 2004, ISBN 80-7178-806-6

ÚLEHLA, I.: Umění pomáhat. II. Vydání, Praha: SLON, 2005, ISBN 80-86429-36-9

VÁGNEROVÁ M.: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 1999, ISBN 80-7178-214-9

Almanach k 50. výročí založení VÚ. Černovice: VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice, 2008. ISBN neuvedeno

Použité internetové zdroje

BERTOTTI T.: Ethical Dilemmas of Child and Family Social Workers [online], [cit. 2020-02-19]. Dostupné na www: < [http:// www.socwork.net/sws/article/view/31/](http://www.socwork.net/sws/article/view/31/) - Making and Ethical Dilemmas of Child and Family Social Workers />

GILBERT N.: Ethical Dilemmas in Social Work: What You Need to Know [online], [cit. 2020-02-19]. Dostupné na www:< [http:// www.noodle.com/articles/ethical-dilemmas-in-social-work-what-to-know-about-nasw-code-of-ethics/](http://www.noodle.com/articles/ethical-dilemmas-in-social-work-what-to-know-about-nasw-code-of-ethics/) >

STRNADOVÁ, I. a MUŽÁKOVÁ, M.: Mateřství žen s mentálním postižením. Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky, 2010, 20(3), ISSN 1211-2720, [online], [cit. 2020-02-19]. Dostupné na www:< [http:// www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/odborna-knihovna/materstvi-zen-s-mentalnim-postizenim-15108.html](http://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/odborna-knihovna/materstvi-zen-s-mentalnim-postizenim-15108.html) />

Sociologický ústav AV ČR: Sociologická encyklopedie. [online], Praha: 2017 [cit. 2020-03-21]. Dostupné na www < [http:// https:// https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utilitarismus](http://https://https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utilitarismus)>

Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR: Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů. [online], Praha: 2018 [cit. 2020-02-24]. Dostupné na www < <http://www.uzis.cz/index>>

VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice [online]. Černovice: VÚ, SVP, SŠ a ŠJ Černovice, [cit. 2020-02-19]. Dostupné na www:< <http://www.vucernovice.cz/stredni-skola/>>

Použité zákony

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, [cit. 2020-02-19]. Dostupné na www:< <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>>

Zákon č. 359/2009 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, [cit. 2020-02-19]. Dostupné na www:< <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>>

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, [cit. 2020-02-19]. Dostupné na www:< [zakonyprolidi.cz/cs/2012-89](http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89)>

Periodika

HANUŠ P.: Kdo je sociální pracovník a proč by měl být vzdělaný. In. Sociální práce, č. 1/2007

MUSIL, L.: Kvalifikovaný sociální pracovník je schopen s klientem samostatně pracovat. In. Sociální práce, č. 1/2007

JANEBOVÁ R. a kol.: Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. In. Sociální práce, č. 4/2013

Abstrakt

Vošahlíková, I. *Etická dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování*. České Budějovice 2020. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra etiky, psychologie a charitativní práce. Vedoucí práce D. Urban.

Klíčová slova: sociální práce, poruchy chování, etická dilemata, etické kodexy, principy, teorie, ústavní a ochranná výchova.

Diplomová práce je zaměřena na etická dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování. Cílem diplomové práce je na základě teoreticky formulovaných etických dilemat, principů a teorií prakticky popsat etická dilemata při sociální práci s dětmi s poruchami chování. Součástí práce je řešení konkrétních etických dilemat.

První část je zaměřena na sociální práci s dětmi s poruchami chování, sociální práci, roli sociálního pracovníka v multidisciplinárním týmu, poruchy chování, systém péče o děti s poruchami chování, včetně legislativního vymezení a popisu zařízení pro děti s poruchami chování.

Další důležitá kapitola se zaměřuje na etická dilemata ve spojení s etickými kodexy, principy a teoriemi.

Následující část obsahuje informace o konkrétním zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, jeho historii, současnost. Nezbytnou součástí je i profil dívky umístěné v zařízení. Následuje charakteristika běžných dilematických situací a jejich řešení.

Abstract

Vošahlíková, I. *Ethical dilemmas of social working with children with malfunction of behaviour*. České Budějovice 2020. Thesis. University of South Bohemia in České Budějovice. Theological school. Department of Ethics, Psychology and Charitable Work. The leader of Thesis D. Urban.

Keywords: social work, behavioural problems, ethical dilemmas, codes of ethics, principles, theories, constitutional and protective education.

The thesis focuses on ethical dilemmas in social work with children with behavioural problems. The aim of the thesis is to practically describe ethical dilemmas in social work with children with behavioural problems, based on theoretically formulated ethical dilemmas, principles and theories. Part of the job is a solution to some specific ethical dilemmas.

The first part focuses on social work with children with behavioural problems, social work, the role of a social worker in a multi-disciplinary team, behavioural problems, the care system for children with behavioural problems, including the legislative definition and description of facilities for children with behavioural problems.

Another important chapter focuses on ethical dilemmas in connection with ethical codes, principles and theories.

The next section contains information about the specific institution for the exercise of constitutional and protective custody, its history, the present. The profile of the girl stationed at the facility is an essential part. It is followed by a characterization of common dilemma situations and their solutions.